

Јелка Ређеп

Сибињанин Јанко
Легенде о рођењу и смрти

САДРЖАЈ

О ауторки	3
О студији	3
Мотив рођења	4
Мађарско предање о рођењу Јаноша Хуњадија	31
Мотив рођења у "хроникама" грофа Ђорђа Бранковића	39
Смрт Сибињанин Јанка	43
Закључак	50

О ауторки

Др Јелка Ређеп је рођена у Новом Саду 1936. године. Филозофски факултет је завршила 1959. а докторат књижевних наука стекла је 1972. године. Редовни је професор и предаје средњовековну књижевност у Институту за југословенске књижевности и општу књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду и на Катедри за српскохрватски језик и књижевност на Филозофском факултету у Нишу.

Објављивала је студије, монографије и антологије у земљи и иностранству, а међу њима се налазе и: *Прича о боју косовском* (Зрењанин, 1976), *Легенда о краљу Звонимиру* (Нови Сад, 1987) и *Гроф Ђорђе Бранковић и усмено предање* (Нови Сад, 1991).

О студији

Др Јелка Ређеп већ деценијама проучава и у вредним прилозима обелодањује своја сазнања о епској традицији Јанка Сибињанина, сада посвећује читаву једну књигу лику овога јунака историје и народних предања, првенствено још о његовом рођењу и о његовој смрти.

Убеђен сам да рад др Јелке Ређеп синтетизује наше знање о народној и писменој традицији у вези са Јанком Сибињанином, и биће полазна тачка у свим будућим истраживањима, када је реч о проблему усмене и писмене књижевне традиције, о међусобним утицајима ових двеју струја, и на крају о предањима уопште. А напосе о лику Сибињанин Јанка.

Академик др Имре Бори

Мотив рођења

Сибидњанин Јанко, знаменити епски јунак наших народних песама, је чувени угарски војсковођа војвода Јанош Хуњади (око 1387-1456). Био је познат по јунаштву и борбама са Турцима, и спадао је "међу најславније људе свога времена"^[1] у Европи. Сећања на његова војевања сачувала су се у усменом предању Јужних Словена. Рођен је око 1387. "негдје у Ердељу". Влашког је порекла а име Хуњади добио је, као и његов отац, по ердељском граду Вајда-Хуњад, јер је краљ Сигисмунд даровао град Јанковом оцу. Наше народне песме га зову Сибидњанин, по ердељском граду Сибидњу (Nagyszeben) "као да је отуд родом"^[2]. После сукоба са Турцима 1438-1439. постао је бан северински, а 1441-1443. ратовао је у Угарској, Србији и Бугарској. 1442. постао је ердељски војвода. 1444. учествовао је у бици код Варне а 1448. ратовао је на Косову против султана Мурата II. Изабран је за регента краљевине Угарске у време малолетног краља Ладислава Постума. Прославио се својим борбама под Београдом 1456, када је заједно са Иваном Капистраном, разбио Турке, а затим је, убрзо, умро у Земуну од куге.

Богат и буран ратнички живот војводе Јаноша Хуњадија, војевања са Турцима по ратиштима Угарске, Влашке, Србије и Бугарске, а поготово јаке везе али и сукоби са нашим владарима, пре свега са деспотом Ђурђем Бранковићем, доприносили су стварању легенде о овој знаменитој историјској личности из времена жестоких сукоба са Турцима. Повезаност српског народа са Угарском, у то време, била је историјски условљена. Над све народе Југоисточне Европе надвијала се иста, заједничка опасност, те би и усмено предање стварано око појединих личности из тога времена требало посматрати у том контексту.

Почетком XV века српски деспоти су управљали добрима у Угарској. После пропасти деспотовине та добра добијала је српска властела и на њих доводила Србе кметове, "често и против воље"^[3]. Ђорђе Сп. Радојичић каже да се код тих Срба у Средњем Подунављу јавља веома рано још у XV веку посебна књижевност" и да се та "подунавска књижевност труди да прикаже повезаност српске и угарске књижевности"^[4]. Тако у *Повести о убијању Батија*^[5] сарадња главних личности, угарског краља Ладислава I (1077-1095) и српског архиепископа Саве, дакле временски немогућа и нестварна, " значи спајање њихових култова.^[6] О личностима које су се истакле међу Србима у Средњем Подунављу пишу се и прозни текстови са намером да буду прослављени и да им се створи култ. Тако је и читава породица сремских Бранковића муж, жена и два сина добила култ. Говорећи о особеностима подунавске књижевности, Ђорђе Сп. Радојичић указује на утицај који је она имала на народне песме које се ту стварају, као и на врло интересантан моменат да се у њима Јанко Хуњади(Сибидњанин Јанко) "оглашава за ванбрачног сина деспота Стефана Лазаревића. Тиме се Србима чини још више блиским та крупна личност из угарске историје."^[7]

Мотив о рођењу Сибидњанина Јанка као ванбрачног сина деспота Стефана Лазаревића налазимо у неколиким народним песмама, код Ватрослава Богишића , код Симе Милутиновића Сарајлије^[9], код Богољуба Петрановића^[10], и код Новице Шаулића.^[12] Забележено усмено предање о Јанковом рођењу налазимо у *Рјечнику*^[12], као и у делу *Живот и обичаји народа српскога*^[13] Вука Стефановића Караџића, а сачувано је, такође, и у *Савинском летопису* из XVII века.

На исти мотив о рођењу јунака наилазимо у грандиозној херојској епопеји *Шахнама* од Фирдусија, персијског песника X или почетка XI века. Као што је познато, *Шахнама*, у обиму од 120.000 стихова, описује неколико хиљада година и све догађаје из "персијског митског, легендарног и историјског доба од створења света... па до пропасти Сасанида и арапског освајања Персије"^[14]. Дело се заснива на иранској народној традицији и без обзира што нема само једну главну радњу ни само једног главног јунака, представља јединствену целину коју инспирише идеја борбе добра и

зла, борбе светла и тмине, односно борбе Иранаца против дивова а затим против Туранаца. *Шахнама* је имала одјека у сликарству (персијске минијатуре), а утицала је и на развој не само персијске литературе већ и на развој литературе других народа.

У *Шахнами* је мотив рођења јунака као сина неког чувеног јунака, госта девојчиног оца, везан за имена Сухраба и Рустема. Одушевљена јуначким подвизима и херојством очевог госта Рустема, Техмина, кћи семенганског краља, долази ноћу госту у постељу и доцније рађа Сухраба.

Сличност мотива обрађеног у *Шахнами* и код нас је несумњива и на њу је указао још Wilhelm Wolner у својој студији *Einige Spuren des Einflusses der iranschen Heldensage auf die sudslavische*^[15]. Набрајајући поједине трагове и примере могућег утицаја персијског епа на југословенску народну поезију, он врло одлучно тврди да му је сасвим јасан утицај персијске приче о Рустему на југословенску народну причу. Волнер детаљно препричава садржај Фирдусијевих певања о Рустему, Техмини и Сухрабовом рођењу; упоређујући Фирдусијево казивање са Вуковим причањем у *Рјечнику*^[16], закључује да је паралела фрапантна. Он чак сматра да је још већа "сличност између ове две приче ако се узме у обзир Фирдусијева измена првобитне верзије, на што указује Всеволд Милер, који каже да Техмина нема разлога да крије Сухрабу очево име кад јој он прети смрћу, јер је законито венчана." Милер, према Волнеру, оправдано мисли да је ово венчање усред ноћи која изгледа и иначе прилично чудновато, Фирдусијев додатак, јер се није хтело да јунак Шахнаме буде копице. Да би документовао своје тврђење, Милер подсећа на кавкаске приче о Рустему које не потичу из Фирдусијевог епа, већ из народних прича. По тим кавкаским причама краљева кћи долази ноћу Рустему и не попушта док јој он не учини по вољи. Њихов син се истиче у играма са друговима, надмоћан је и необуздан а како га називају копилетом, он тада, претећи смрћу, пита мајку ко му је отац.

Теза Вилхема Волнера о утицају Фирдусијевог *Шахнаме*, заправо о утицају персијске приче о Рустему и Сухрабу на југословенску причу, затим и његово мишљење о преношењу овога мотива источњачког на наше подручје, све то представља основу од које, при разматрању овога питања, полазе неки наши научници.

У нашој науци постоје два различита мишљења о постанку мотива рођења Сибиданина Јанка: једно, Андре Гавриловића и Томе Маретића, по којима је овај мотив источњачког порекла и потиче из Фирдусијевог *Шахнаме*, а до нас је дошао преко Византије или Турака; и друго, Веселина Чајкановића, по коме би у причању о деспоту Стефану Лазаревићу као оцу Сибиданина Јанка требало видети један од типичних мотива о рођењу јунака.

У својој *Историји српске и хрватске књижевности усменога постања*^[17] (Београд, 1912), Андре Гавриловић каже да је "источанскога порекла мотив који је употребљен у народном певању и причању о рођењу Сибиданина Јанка"^[18]. Он помиње три песме са овим мотивом, и то једну из Богишићевог зборника, једну из збирке Симе Милутиновића Сарајлије и једну из Петрановићеве збирке. Гавриловић мисли да је Вук Стефановић Караџић "записао само прозно казивање народно". Стефан Лазаревић се враћа у своју државу из туђине (по већини из Русије) и долази у Будим (по некима у Грчку). Господа желе од њега подмладак и Стефан, мислећи да је реч о његовом коњу, жераву, даје им обећање које после мора и да изврши. Тако, каже Андре Гавриловић, "млада Мацарица (или Гркиња) рађа са Стефаном сина и кћер, који добијају, по Стефановом завету и жељи, имена Јанко и Јања. Тако се родио Сибиданин Јанко"^[19].

Андре Гавриловић прихвата Волнерово мишљење и заступа га без приговора, па каже да је Волнер утврдио да је тај мотив дошао код нас, нашем народу из епоса *Шахнаме* од старог песника персијскога Фирдусија, кога смо већ помињали. А персијски мотиви су могли до нас доћи или преко старе Византије или преко Турака.^[20]

Говорећи о историјској личности, Јанку Хуњадију, који је у песмама познат као Сибиданин Јанко, и о деспоту Стефану Лазаревићу, указујући на историјске моменте у

песмама које говоре о њима, Томо Маретић примећује да "наше народне песме говоре о Јанку што није исторично"^[21].

Томо Маретић се највише задржава на анализи песама које причају да је Сибидњанин Јанко син деспота Стефана Лазаревића, претходно цитирајући Вуково причање у *Рјечнику* (под речју Сибидњанин Јанко), и констатије да се виде "у овим од Вука забележеним народним традицијама три главне тачке...: 1. Високи је Стефан у својој младости боравио у Московској, из које се у Србију вратио, кад је одрастао и ојачао, 2. он је отац Сибидњанин Јанка и дјед (по кћери) Секуле, 3. Јуначки је надвладао Турке и претјерао их преко мора па за њима у море бацио топуз рекавши наведене ријечи, али топуз изађе сам из мора"^[22]. Маретић је мишљења да "ниједна од ових тачака ни мало није исторична"^[23], а да се све три (друга није потпуно изведена) налазе у Петрановићевој песми бр. 28. У њој се каже да је Стефан, но повратку из Русије, обљубио ћерку петровачког краља (у Вуковом *Рјечнику* Маџарицу), али се не помиње да је она родила Јанка и Јању, а ова Секулу.

Цитирајући народно причање, забележено у Вуковом *Рјечнику*, под речју Сибидњанин Јанко, аутор *Наше народне епике* каже: "Ово ће бити потекло из Фирдусијева дијела *Шахнаме*"^[24]. Он укратко препричава садржај Фирдусијевог певања о Рустемовом губитку коња и о доласку код семенганског краља, о његовој вези са Техмином (Маретић, иначе не помиње венчање Рустема и Техмине) и рођењу Сухраба, позивајући се, и упућујући друге на Волнеров чланак, који смо већ помињали.

Видели смо да и Андра Гавриловић и Томо Маретић прихватају тезу Вилхелма Волнера о утицају и преношењу мотива из староперсијског епа на наше народно стваралаштво. Кад говори о том утицају, Волнер прави само поређење са народним причањем које је Вук забележио у *Рјечнику*. За епске песме са овим мотивом он вероватно није знао. Стога их очевидно и не помиње. Међутим, и Гавриловић и Маретић не само да не прихватају Волнерово тврђење већ га проширују и на народне песме са тим мотивом. Њих двојица се и не упуштају у дискусију са Волнером, сматрајући га, очигледно, поузданим судијом у разрешавању овога питања. Његови аргументи изгледају им логични и тачни.

Утицај са стране помиње и Фехим Барјактаревић: "Рођење Сибидњанин Јанка од Високог Стефана и Будимке опомиње на рођење Сухраба од Рустема и Техмине, на што је поодавно упозоравао Волнер"^[25]. У истом предговору аутор говори и о утицају епа Фирдусијевог на друге књижевности, а позива се и на *Две студентске расправе* Илариона Руварца^[26], које, између осталог, доказују да многе наше старе јуначке песме потичу од индијских и персијских скаски.

Веселин Чајкановић другачије посматра питање порекла мотива о рођењу Сибидњанин Јанка и поткрепљује такво своје схватање, у основи другачије од Волнеровог, читавим низом аргумената^[27]. Он истиче да је деспот Стефан имао угледно место у народној традицији и да има три момента која се у традицији истичу: Стефанова путовања, зачеће Јанка и Јање, неуспело протеривање Турака. Сва три момента он подвлачи као три битне тачке за проучавање Стефанове личности у народној књижевности, што чини и Томо Маретић. Међутим, Чајкановић читаву ствар поставља другачије. Он сматра да су све теме обрађене по шаблону и са општим местима из митологије и приповедака. Док Маретић испитује која је тачка заступљена у појединој песми, дотле Чајкановић даје неколико паралела за најважније мотиве који се везују за Стефаново име. Тако за Стефана као путника (мисли се на путовање у Русију) Чајкановић каже да је, по митској концепцији, "путујући херој", и то из исте категорије из које су и Сава Немањић, Херкул, Тор, Дионис, Озирис и други путујући хероји богови. За овај мотив он налази пуно паралела, јер је веровање да божанство путује, прерушено у просјака, у циљу да испита људску побожност и морал, било опште код свих примитивних народа. Иначе, веровање да божанство може узети на себе облик просјака, у свом првобитном облику, налазимо у *Одисеји*. Иако се на деспота Стефана

не односе сви моменти, помињемо их да бисмо показали као заједничке многим народима, а често и са пореклом из митологије.

Чајкановић подсећа на Вуков навод у *Рјечнику*, али га још и упоређује са делом *Живот и обичаји народа српскога*, где Вук, на страни 242. преноси исту причу о рођењу Сибињанин Јанка. Он упозорава и на сличну епизоду у песми *Високи Стефан и цар Бојадин* (Петрановић, II, 28); затим на паралелну али фрагментарну верзију приче у песми *Деспот Стјепан Лазаревић и Сибињка дјевојка, родитељи Сибињанин Јанка* (Богишић, бр. 8). Чајкановић мисли да овај запис подсећа на легенду. Он истиче да је познато веровање, заједничко свим индоевропским народима, да је веза између божанства или демона и смртне жене могућа. Такво веровање је изражено у многим митовима и легендама, и нашим и страним. Наш народ, на пример, верује да су Милош Обилић, Змај Огњен Вук, Реља Бошњанин, Бановић Секула, најзад такорећи сви српски јунаци, уствари, змајски синови:

*Што год има Србина јунака,
Свакога је задојила вила,
Многога су змајеви родили, ...^[28]*

Верује се, каже Чајкановић, да жена може имати дете са вукодлаком, такође и са демоном.

Да би потврдио своју тезу о типичности мотива рођења неког великог јунака, писац ове расправе указује на неколико примера: Александар Велики био је син Зевсов, Платон Аполонов, исто тако и Август; многи велики људи, такође, били су по предању синови овог или оног бога. Чајкановић поставља овакав закључак: "Мит о рођењу Сибињанин Јанка и Јање само је, дакле, један од типичних мотива о рођењу јунака, при чему је неизоставан услов да јунаков отац буде какво више биће". Потврду за такво схватање он налази у "иначе рђавој: (каже Чајкановић) књизи Oto Rank, *Des Mythos von der Geburt des Helden, Leipzig, Wien, 1922*. Чајкановић, дакле, непрестано инсистира на митолошком карактеру овога мотива. За њега да детињи отац буде гост, и то са пристанком па чак и на молбу девојчиних родитеља, има јасно митолошки карактер. Он налази да је занимљива паралела са митом о Тезејевом рођењу, као и са причом о Агривљанину Ликосу а тај мотив се каже аутор студије, често налази и у српским причама о лажном царевићу.

Веселин Чајкановић истиче старину мотива, а његову полазну тачку види у веровању да божанство или демон, долазећи као гост у кућу, пристаје да ступи у везу са женом из те куће, и на тај начин поклони људима свој плод. Отуда познати обичај гостинског проституисања. Поводом мотива о прстену, који ће будућем детету и детињој мајци послужити као спона, Чајкановић преноси Маретићево мишљење, по коме је овај мотив унесен у наш мотив из Фирдусијеве *Шахнаме*. Налазећи му паралеле и у другим књижевностима, он доказује да је Маретићева претпоставка невероватна, па чак и непотребна.

Чајкановић мисли да је давање прстена, као будуће детиње легитимације, мотив из бајки и ништа више. Приче са истим мотивом су му потврда за такво схватање. Тако у причи *Царевић и Арапин* (Ј. Војиновић. бр. I) цар при поласку даје девојци свој прстен с руке и рекне јој, ако се роди син да му да прстен, па да, онда, по томе прстену тражи свога оца. У причи *Царево кумче*^[29] цар даје новорођенчету, које се крстило "зечин прстен": "кад кумче узрасте нека потражи кума а по томе ће ме познати". Овај мотив Чајкановић налази у многим причама овога типа, но овде их нећемо све наводити.

Коментаришући завршетак народне приче из Вуковог *Рјечника*, Чајкановић каже да он нема директне везе са деспотом Стефаном, али је ипак саставни део Стефановог мита. Кад говори о крај у приче, он мисли првенствено на Јанково истицање у игри међу вршњацима: "... гдје се скаче, он одскаче, гдје се рве, он обара, гдје се камена

меће, он одмеће, гдје се трчи, он утјече", и због тога му другови пребацују, завидни, да је копиле. Тај прекор, по Чајкановићу, јесте повод да се крене у свет да тражи оца. Таква мотивација је чисто митска. Подсећа потом на мит о Едипу у коме је исти прекор такође повод за полазак на пут, у потрагу за родитељима. "Postquam Oedipus ... ad puberam aetatem pervenit, fortissimus praeter ceteros erat, eique per individiam aequales obiciebant eum subitum esse Polybo", каже се о Едипу Hygin fab. 67., упореди и Apollod 3, 5, 7, као и Carl Roberts, *Oedipus, Geschichte eines poetischen Stoffes im griechischen Alterum*, Berlin, 195, 94.

Од српских умотворина, такође из Едиповог циклуса, он помиње песму о Находу Симеону.^[30] Као и Едип, и Симеон полази на пут подстакнут прекором и почиње да тражи своје родитеље:

*"Изишли су ђаци манастирски,
Те с' играју игре свакојаке,
Скачу скока, међу се камена,
Прескаче им Наход Симеуне,
Прескаче им, каменом одмеће;
Мани бјеху ђаци манастирски,
Па говоре Наход Симеуну:
"Симеуне, један находниче,
Ти не имаш рода ни племена,
Ти се не знаш од рода каква си..."*

Чајкановић инсистира на тврдњи да се приповедач држао схеме која је за рођење јунака створена у врло давној прошлости. Он мисли да је трећи моменат такође везан за високог Стефана, па помиње читав низ дела у којима се говори о бацању топуза у море: Милан Ђ. Милићевић, *Кнежева Србија*, Вук Стефановић Караџић, *Пословице*, Петрановићева збирка. Код Петрановића овај догађај се везује за Сибињанин Јанка, према аутору, постоји и формална сличност и са митом о Марку Краљевићу који полази на Косово.

Чајкановић изводи закључак да је личност деспота Стефана релативно рано добила митско обележје. У том погледу, Високи Стефан, као и Сава Немањић и Марко Краљевић, наследио је митове неког старинског путујућег божанства. Замена је, из политичких разлога, ишла лакше утолико уколико је Стефан Лазаревић доиста био *viator indefessus* па га је, као таквог запамтила и народна традиција. Ваља поновити за Чајкановићем да Стефан Лазаревић нипошто није само локални јунак. О њему је највише митова забележено у Херцеговини, Босни и Приморју, дакле далеко од његовог ужег домена. Вредна је пажње и претпоставка да је баш у овим крајевима за Стефаново име везан мит о рођењу Јанка и Јање, а да је баш у тим крајевима добила његова личност најизразитије митско обележје.

Тешко је јасно се одредити за једно од два типа мишљења изречена поводом питања постанка мотива о рођењу Сибињанин Јанка. То и стога што је свако од њих, добрим делом, поткрепљено убедљивим чињеницама, што су нека поређења и нека паралеле прихватљиве на обе стране, и што је, у крајњем случају, могућа и прва и друга хипотеза, премда нема увек довољно аргумената ни за једну. Волнерова теза о утицају персијске приче о Сухрабовом рођењу на нашу причу о рођењу Сибињанин Јанка, прихваћена и код нас у науци, могућа је кад знамо за постојање и живот интернационалних мотива, који из једне књижевности у другу прелазе усменим путем или преко споменика писане литературе. Тако постоји и мишљење да је прастари мотив о Едипу ушао у нашу књижевност преко писане легенде о Павлу Кесаријанском, а мотив о Бановић Страхињи, мотив интернационалан и широко распрострањен, да је преношен усмено.

Није невероватно да је основно језгро овога мотива из персијске књижевности прилагођено условима наше заједнице у једном одређеном историјском моменту, па да је, тако, и допуњено специфичностима карактеристичним за наше прилике и околности. Ако пођемо од оваквог схватања, Волнерово мишљење је оправдано и вероватно, али се ипак само може претпоставити утицај староперсијске приче на нашу, јер нема других доказа осим оних који се, заједно са тим мишљењем, наводе као резултат поређења Фирдусијевог певања о Сухрабовом рођењу из *Шахнаме* и народног причања пренетог и записаног у Вуковом *Рјечнику*. Андра Гавриловић и Томо Маретић анализирају и песме са овим мотивом. Међутим, нико није прецизно утврдио на који је начин мотив продро до нас. Уколико би се прихватила ова теза, може се претпоставити да је овај мотив продро усменим путем у област нашег језика, а да је одатле, из народног предања, ушао у *Савински летопис*^[31]. Могуће је да је мотив о рођењу Сибињанин Јанка такође настао у давној прошлости, у верзијама које су, углавном, међусобно биле независне. Могу се усвојити Чајкановићеве паралеле у вези са најважнијим мотивима везаним за име Стефана Високог. Исправна су му поједина образложења, али није увек прихватљиво његово апстраховање утицаја са стране из каснијих периода, из неке друге књижевности. Веселин Чајкановић се чак и не задржава на коментарисању супротног гледишта (помиње само Маретића, не и Волнера), већ га одмах одбацује као невероватну и непотребну претпоставку. Чајкановићева запажања о митском карактеру Стефанове личности су занимљива, а интересантно је и у сваком случају и за нас корисно тумачење, да Стефан Високи није само локални јунак, као и та да су Петрановићеве песме са тог терена: *Сан царице Милице* из Херцеговине, *Високи Стефан и цар Бојадин* из Херцеговине, *Високи Стефан и цар Бајазит* из Сарајева. Ваља напоменути да и Богишићева збирка има у свом садржају песму *Деспот Стјепан Лазаревић и Сибињка дјевојка родитељи Сибињанин Јанка*, која је из Боке Которске. Како је ово питање настанка песама о рођењу Сибињанин Јанка веома интересантно, говорићемо о њему и доцније.

Анализирајући сва дела у којима је мотив обрађен, покушали смо да добијемо потпунију слику о њиховој узајамној повезаности. Упоредићемо најпре елементе из Фирдусијевог певања о Сухрабовом рођењу из *Шахнаме* са већ поменутиим делима из наше књижевности.

У прва четири певања (*Рустем иде у лов*, *Долазак Рустема у град Семенган*, *Техмина, кћи семенганског краља, долази Рустему*, *Техмина рађа Сухраба*) Фирдуси прича како Рустем у лову заспи после обеда и Туранци му украду Рашка. Идући за коњским стопама дође у град Семенган и ту буде најљубазније дочекан. Краљ семенгански му указује гостопримство и обећава да ће му наћи Рашка. Припрема му богату вечеру али "од силне поште не хте пред њим сести". Да би разбио Рустемову срцбу и да би га развеселио, поручи му добро вино и песму.

Рустем се опи, спопаде га дремеж, и тада га одведу у господску постељу пуну "мошуса и ружине воде". А кад један део ноћи прође, отворише се врата и робиња уведе девојку "месечева лица".

*Ко сунце сјајна, пуна дражи, сласти;
Обрве ко лук, увојци ко замка,
У стасу попут кипариса витка,
Образи су јој јерменски мерџани,
А уста: срце драгог кад се стисне,
Дух: разум сами; тело, душа чиста,
Реко би: ништа земског на њој нема.*

Та чаробна лепотица, Техмина, једина кћи семенганског краља "од славне лозе лава и пантера" којој ниједан владар света "пар није", исказује своје дивљење

Рустемовом јунаштву. Рустем се не боји лава, тигра ни дива, насрће на змаја, по ноћи иде сам "пут Турана", сам дивљег магараца пече, замахом мача зрак на плач тера "да лаву срце, тигру кожа пуца", и лав и орао пред њим узмичу, а од његовог копља "облак крвцу лије". Слушајући такве приче о њему, Техмина је стално мислила на њега. Она му, одушевљена и узбуђена, прича о својој љубави:

*Често сам усне гризла ради тебе,
Све тражих твоје груди, врат и плећа.*

Њени нестварни снови престају, јунак о коме је толико мислила сада је крај ње. Донела га је срећа у њен град и у једном тренутку заноса она му нуди:

*Ако ме хоћеш, ја сам сада твоја,
А после овог нико ме не види!*

Техмина воли Рустема. Зато први пут и једино пред њим скида вео са свога лица. Она му своју љубав гласно казује:

*Знај добро да ме љубав теби води
И да сам њојзи разум жртвовала.*

Али она не жели само њега, већ и "да с тобом имам од срца порода". Да би га придобила за себе, она му обећава да ће и Рашка наћи и Семенган "под ноге... врћи". Опчињен Техминином лепотом, њеним причањем и њеним обећањима, Рустем се, на велику радост краља и народа, ожени њоме. На почетку излагања смо нагласили да је прихватљиво Милерово тврђење да је то венчање на брзину, у ноћи, Фирдусијев додатак и Фирдусијева жеља да му толико хваљени јунак Сухраб не буде копиле. Асоцијације на кавкаске приче су један од доказа за такво схватање. Као успомену на проведenu ноћ, као аманет будућем детету, Рустем даје Техмини један оникс с руке "широм света познат", да ако роди кћер, пришије тај драги камен у њену косу, а ако роди сина "под пазуху му тај очев знак свежи". Ујутру се Рустем нежно опрашта од Месецолике и, остављајући је брижну и тужну, на свом Рашку "крене пут Забулистана. Не рече ником шта чу и шта виде". Ово треће певање о Техмини и Рустему је најдуже. У четвртом пак Фирдуси прича о Сухрабовом рођењу. Он је сјајан као месец, као и "Рустем слоновит, или Сам лављи, или Нирем славни". Име добија по осмеху на лицу. Имао је Рустемова прса, од три године је већ носио оружје и постао "јунак лављег срца". У десетој години нико није могао са успехом да дели с њим мејдан. Осећајући се јачим, бољим и вишим од својих вршњака, али не и увређен због дечијих клевета као наш Јанко, Сухраб пита мајку:

*Од чијег сам рода. и племена,
Шта ћу рећи кад ме ко за оца пита?
Ако ми на то одговор не дадеш,
Нећеш ми жива остати на свету!*

Техмина му потом говори о оцу Рустему, напомињући да му стога "глава у небеса стрчи". Она потајно показује сину три кесе злата и три рубина која му је отац послао из Ирана кад се родио, као и очево писмо. Плашећи се за живот свога сина, јер је Афрасијаб "душман славног Рустема, који је Туран завио у црно", скреће му пажњу да би тај исти Афрасијаб могао "мрзећи оца да уништи сина". Но она се боји и да Рустем не дозна да му је син нагле ћуди и "горди убојица", па га не позове себи. Њој би тада "срце препукло од бола". Сухраб теши мајку и уверава је да нема разлога да крије име његовог оца, јер старе велможе и јунаци знају и сада приче о Рустему. Он ће упасти

и у Туран и дати престо Рустему, а Техмину учинити краљицом Ирана. Жеља да нађе и види оца, да му да престо и круну, а мајку учини краљицом Ирана, то су побуде које покрећу овог необузданог и младог јунака. Дакле, не прекор другога као у нашој народној причи, већ сасвим други разлози. Сем тога, он у свет не полази сам.

Техмина предаје Сухрабу и дарове и писмо које је добила од Рустема; Јанкова мајка, насупрот томе, предаје сину само прстен који јој је Стефан дао при поласку.

Погледајмо сада обраду мотива о рођењу Сибиданин Јанка у нашој књижевности. Цитираћемо најпре усмено предање које је Вук забележио у *Рјечнику* 1852 (стр. 699):

"Осим онога што се у нашијем народним пјесмама пјева о Сибиданин Јанку и о његову нећаку Секули, ја ћу овдје да кажем само шта се о њима приповиједа. Високи Стефан идући с војском из Московске у Србију дође у Будим на конак, и онђе Маџарска господа видећи га онако висока и лијепа зажеље имати од њега порода, и у разговору запитају га би ли се у војсци његовој могао наћи добар ждријебац да опасе њихову кобилу да би и они запатили тако лијепијех и добријех коња, а он им одговори: "би, за што не би?" Кад буде увече они му пошаљу лијепу дјевојку да ноћи с њиме. Кад се он стане изговарати, каже му се да је он то обрекао учинити; тако он дјевојку прими и преноћи с њоме, и сјутрадан ујутру на растанку даде јој прстен и рече јој: ако ли роди мушко да му нађене име Јанко, ако ли роди женско Јања, и пошто дијете одрасте да му да прстен. Одатле се он крене и отиде у Србију, а дјевојка послје девет мјесеци роди двоје и мушко и женско, и по његовој наредби надјену мушкоме име Јанко а женскоме Јања. Пошто Јанко мало поодрасте и стане се с дјецом играти, гдје се скаче он одскаче, гдје се рве он обара гдје се камена меће он одмеће, гдје се трчи он утјече: за то му стану дјеца завидјети и као подсмјавајући му се говорити да он нема оца него да је копиле. Кад се то Јанку досади он једном навали на своју матер да му каже ко је његов отац; на то му мати даде онај прстен, а кад он у њ загледа и проучи шта се на њему пише, он рече: "међер сам ја једнога цара син!" и за то је послје ишао у Србију и био се с Турцима као тражећи своју очевину. Јања се уда и роди сина Секулу, који је у народнијем пјесмама понајвише са својим ујаком. Приповиједа се да су их Турци један пут тако разбили да се нијесу могли вратити правијем путем у Маџарску, него да су некуда преко Србије и преко Херцеговине само са дванаест људи побјегли у Дубровник, и да су их Дубровчани ондје обојицу измолвали и да се је говорило да два љепша човјека нијесу дошла" (уп. Високи Стефан).

За деспота Стефана Лазаревића, по народном предању оца Сибиданин Јанка, Вук прича следеће:

"Високи Стефан, м. Тако се у народу зове син Лазара, који је послје Косовског боја у Србији владао и који је зидао манастир Манасију. У народу се нашем приповиједа да је Високи Стефан по смрти оца својега побјегао у Московску па послје неколико година одонуда с војском преко Маџарске дошао у Србију и с Турцима се био и надвладавши их и претјеравши преко мора бацио за њима свој буздован у море говорећи: "Кад овај буздован изашао на сухо, онда се и Турци вратили амо!" а буздован одмах сам изађе на бријег; У том му се анђео јави говорећи: "И ти можеш и коњ ти може, али ти бог не да" (уп. Сибиданин Јанко).

У Вуковом делу *Живот и обичаји народа српскога* (Београд, 1957) на страни 299-300. такође наилазимо на исти текст. Вук је, дакле, исти текст унео у два своја дела.

Из текста о Сибиданин Јанку види се да је Вук знао за песме о војводи Јанку и његовом нећаку Секули. Он је, уосталом, те песме и штампао у својим издањима народних песама (књига II, III и IV). Није невероватно да је Вук знао за народне песме са мотивом рођења Сибиданин Јанка. Ни у једном Вуковом издању, ни у једној његовој збирци народних песама, не налазимо ниједну народну песму у којој је обрађен тај мотив. Значи да је Вук знао само за усмено предање које је у Сибиданин Јанку видело ванбрачног сина деспота Стефана Лазаревића. Може се само претпоставити да је Вук знао песму *Царска риеч* из Милутиновићеве збирке, пошто је она штампана 1837.

године, али је извесно да Вук није нашао, ни у народу чуо, ни забележио ни једну такву песму, или пак није нашао варијанту те песме која би му се свидела, па је није ни унео у збирку. За песме *Високи Стефан и цар Бојадин* и *Високи Стефан и цар Бајазит* и *Високи Стефан и Вук Бранковић* из Петрановићеве збирке штампане 1867. године, као и за песму *Деспот Стјепан и Сибињка дјевојка, родитељи Сибињанин Јанка* из Богишићеве збирке, штампане 1878. године, не верујемо да је могао знати, пошто је умро 1864. године. Постоји, евентуално, могућност да је за песме знао док су још биле у рукопису или да је о њима од некога чуо, али је све то ипак несигурно и неизвесно. Прва Вукова реченица у тексту о Сибињанин Јанку и разлозима које смо наводили, чине нам се довољни да потврде непознавање поменутих песама. Да их је знао, претпостављамо, Вук Карацић би то у *Рјечнику* прецизније рекао.

Вук је, истина, добио од Лукијана Мушицког још 1815. неколико песама о високом Стефану (о томе и сам говори у свом предговору IV књиге песама) али их никада није ни објавио, јер је очекивао да ће наћи певача који ће умети "да му је мало боље по реду каже", а са овима "није био задовољан" каже Ватрослав Јагић.^[33] Да је која од ових песама обрађивала мотив рођења Сибињанин Јанка као ванбрачног сина деспота Стефана Лазаревића, верујемо да би Вук то и споменуо у *Рјечнику*.

Оба текста Вукова, и онај о Сибињанин Јанку и онај о Високом Стефану казују да се Стефан с војском враћа из Московске у Србију. У другом тексту се још каже да се у народу "приповиједа" да се Стефан после неколико година с војском вратио преко Маџарске. Да се вратио преко Будима сазнајемо из првог текста, и Вук бележи предање о Стефановом боравку у том граду.

У *Шахнами* Техмина долази Рустему, у пратњи робиње, да га види и нуди му се зато што га воли. Жели и његово дете, као што жели да то дете буде син, па да постане храбар и велик јунак као Рустем. У нашој причи, међутим, Мађари на превару добијају Стефаново обећање и после га држе за реч. Они му подводе лепу девојку да би остварили своју намеру и тако стекли доброг јунака. Док су Техминине побуде емотивног карактера, овде о љубави нема ни помена. Истиче се само жеља мађарске господе за потомством. Девојка је овде само средство. Основни костур у ове две фабуле је исти, али ипак има и знатних разлика у њиховој реализацији. Највећа разлика је без сумње ова: Техмина се, премда изненада, у ноћи, венчава са Рустемом; девојка из Будима преноћи са Стефаном и ванбрачно с њиме рађа сина, односно близанце.

И Рустем и Стефан остављају дарове будућем детету по којима ће оно и препознати свога оца. Рустем оставља оникс коме, по Сухрабовом рођењу, додаје товар блага, три драга камена; деспот Стефан оставља прстен и изражава жељу да му се будући син зове Јанко а кћи Јања. Техмина рађа само сина Сухраба; девојка из Будима и сина и кћер, и Јанка и Јању. И Сухраб и Јанко се, по својој снази, висини и вештини, издвајају од својих вршњака, само што Јанку завидна деца добацују да је копиле, а у вези са Сухрабом та компонента отпада из једноставног разлога што му је мајка законито венчана. Сухраба гоне у свет неколике жеље, и о томе смо говорили; Јанка боли увреда другова, али не прети мајци смрћу ако му се не каже име оца, а кад му она преда прстен и кад по њему види да је царев син, одлази у Србију да се бије с Турцима. Обојица настављају борбу са непријатељима својих очева. Сибињанин Јанко се против Турака бори заједно са својим сестрићем, Јањиним сином Секулом, и о њиховој лепоти такође говори наше предање. Оно што се у народу "нашем приповиједа" а што је Вук забележио у *Рјечнику* под речју *Високи Стефан*, логичан је наставак народног причања о деспотовом конаковању у Будиму на путу из Русије за Србију. Народ је вероватно у Стефановом повратку у отаџбину гледао покушај ослобођења од Турака и тражио спас од ропства. Међутим, враћањем буздована из мора на земљу хтео је да каже Стефану да је Србима суђено да и поред њихове снаге, храбрости и моћи падну у турско ропство. Ту судбинску предодређеност у причи ставља у уста анђелу: "И ти можеш, и коњ ти може, али ти Бог не да".

Покушали смо да нађемо заједничке и укажемо на различите елементе у обради мотива о рођењу јунака у *Шахнами* и предању које је забележио Вук у *Рјечнику* и *Животу и обичајима народа српскога*. Сада ћемо размотрити како је народни певач обликовао мотив рођења Сибињанин Јанка и колико заједничког имају народне песме са Вуковим казивањем и певањима из *Шахнаме*.

Најстарија песма са мотивом о рођењу Сибињанин Јанка јесте бугаршtica, из познате збирке Валтазара Богишића. То је песма *Деспот Стјепан Лазаревић и Сибињка дјевојка, родитељи Сибињанин Јанка*^[34]. Песма казује како сибињска господа "племенити збор збораху" по Стефановом доласку у Сибињ и како му, на његово питање, кажу да су чули и да су им "казовали" да се није "ни вјерио ни оженио", а да у Сибињу има "једна Сибињка дјевојка" коју би могао узети за "драгу љубу".

*Она ми ти забавља л' јепој сибињској господи,
Ма ми неће она теби та ђевојка забавити,
Мој Лазаровићу
Нег је узми, Стјепане, за твоју драгу љубу.*

Стефан пристаје и поручује да му доведу девојку. Овде је важан моменат тај што Стефану саветују да узме девојку а не намећу му је и не хватају га после за реч дату за кобилу. Нов моменат је несумњиво и девојчино предомишљање.

*Али ће га узети, али му ће забавити,
Млада Сибињка,*

но како је он од господског колена, може га узети само за господара. У бугаршtици Стефану не доводе девојку после вечере, него он одлази на вечеру код ње заједно са осталим витезовима. Она их поређа "ђе којему, мјесто бјеше", а кад сви "починуше на те мекане постеле", он одлази са њом у камару. Ујутру се Сибињка дјевојка расплаче кад дозна за Стефанову намеру да иде на Косово. Он се жури да не би "цар честити прије нас у Косово доранио". Да би умирио расплакано и ојађену девојку, обећава јој да ће је узети за "драгу љубу" ако се "здравио (...) из Косова равна поља" врати. Њу ни то не умирује, већ и даље очајна тужи:

*За што мене дјевојку осрамоти и уцвили,
Гиздаву дјевојку?*

У песми *Царска ријеч* Гркиња опомиње Стефана пред полазак да ће изгубити добар глас а да ће јој, такође, дете називати копилетом. Зато јој он и даје дарове по којима ће знати да су то његова деца. Међутим, у Богишићевој песми плач Сибињке је далеко убедљивији. Уосталом, само у њој Стефан даје обећање да ће се вратити девојци ако остане жив. И само у њој се и каже да је на Косову погинуо. Поставља се питање зашто ова песма говори о Стефановој погибији на Косову? Можда је, одиста, народ хтео да Стефана прикаже као човека од речи, кога је само смрт могла спречити да изврши своје обећање. Осим тога, требало би имати у виду и чињеницу да је Косово у усменој хроници и народном песништву тип бојног поља, разбојишта и саборишта за решавање најважнијих питања у животу српског народа. За Косово се везује смрт многих јунака (Стефана Лазаревића, Сибињанин Јанка и др.). Деспот Стефан је доиста учествовао у једној косовској бици, када су га Турци сачекали код Грачанице 1402. године по повратку из Ангорске битке, али није у њој погинуо. У сваком случају, Стефанова косовска погибија је нов моменат у односу на друге песме. Стефану се рађају близанци, за њих је он оставио и дарове.

*Лијеп ти се пород од дјевојке породιο,
Лијеп пород породιο, Угрин Јанко војевода,
Сибѣњанин јунак,
Угрин Јанко војевода, л'јена Русе удовица.
Угрин Јанку подадоше шестопера буздована,
Сибѣњскоме бану,
Л'јепој Руси подадоше оне златне ножеве,
То им бјеше оставио витез кнеже Лазаровићу,
Лазаровић јунак.
Нека им се они броје, да су његова млада дјеца.*

Ово је једина песма која обрађује само мотив рођења Сибѣњанин Јанка. Сви елементи који је разликују од других песама наводе на помисао да је морала настати на другом подручју и у друго време но остале песме са овим мотивом.

Пет песама (једна Милутиновићева, три Петрановићеве и једна Шаулићева) причају о томе како Стефан са војском долази из Русије у Србију и бије се са Турцима на Косову. Срби побеђују. Стефан Турке протерује преко мора и баца за њима топуз проклињући их. Милутиновићева песма бр. 160 и Петрановићева *Високи Стефан и цар Бојадин* и Шаулићева *Царство по Косову* обрађују још и мотив рођења Сибѣњанин Јанка. У Милутиновићевеј песми Стефан се са војском враћа преко Грчке. Конак су учинили код грчког краља и ту им грчки краљ даје вечеру под условом да му Стефан пусти "хата на хаткињу". Овај обећава, одлази у "горње камаре" и

*Пошто беше Стефан вечерао,
Али воде танехну Гркињу,
Они воде и попа и кума,
Те крстише танехну Гркињу,
А кад виде високи Стефане,
Царева се већ' непоговара,
Него ш њоме венчаше Стефана;
Три је ноћи ш њоме боравио,...*

И у овој песми, као и у усменом предању у *Рјечнику*, Стефан се враћа у Србију, овде још на мајчин позив да би отаѣбину бранио од Турака, али преко Грчке а не преко Маѣарске као код Вука. И Гркињу и Будимку подводе Стефану, прву отаѣ а другу маѣарска господа да би им родила јунака попут Стефана. Грчки краљ чак условљава своје гостопримство Стефановим обећањем, али као и семенгански краљ, у *Шахнами* венчава своју кћер за госта јунака. Ова црта је, дакле, заједничка и Милутиновићевеј песми и Фирдусију. Ни у песми, као у осталом ни у причи код Вука, нема ни говора о девојчиној љубави према Стефану, насупрот великој Техмининој љубави према Рустему. И док Техмина жели Рустемово дете без икаквих услова, дотле Гркиња, плашећи се за свој добар глас, иако је венчана, подсећа Стефана на будућност детета. У овој песми се говори да је Стефан провео три ноћи са Гркињом. Четвртог јутра она каже:

*Господаре високиј Стефане,
На чему си мене оставио?
Ако почемт какво чедо буде,
Свактт ће рећи одтт курве и котиле...*

Стефан јој оставља дарове за будућу децу.

*Ако б' чедо почем било мушко,
Дати њему Лазаревг ханџара,
Ако лгт буде чедо девојачко,
Дати њојзи бурме Лазареве.
Оде Стефан отле у Косово...*

По повратку у Србију, Стефан кажњава смрћу Вука Бранковића и тако свети брата Вука. После извесног времена до њега допиру гласови о рођењу близанаца. Једино овде он добија вести о рођењу деце. Једино у овој песми он одређује и чин своме сину:

Доста му је да је воевода!

О Јанковом и Секулином војевању говори и Вук Караџић у *Рјечнику*. Од четири народне песме које смо помињали из Петрановићеве збирке народних песама, само се у једној говори о Јанковом рођењу. То је песма *Високи Стефан и цар Бојадин*. Враћајући се у Србију, Стефан утабори војску у пољу код града Петровца, а сам оде до петровачког краља. На путу га спази краљева кћи и одушеви се њиме. Оцу о Стефану казује овако:

*Види оздо бијесна јунака
По имену Царевих-Стевана,
Благо мајци која га родила!
И сестрици што се куне њиме,
И девојци којој буде суђен.*

Ово место је врло карактеристично. Као што је познато, Техмина долази Рустему јер га воли. У нашим песмама, међутим, једнако као и код Вука, девојку подмеће отац или је доводе мађарска господа. Једино се кћери петровачког краља Стефан допадне и она га заволи и зажели. Но и њу подмеће отац у намери да добије младу бедевину и да има "од боја парипа" да га храни за дуга мејдана. Краљ срдечно дочекује Стефана, показује му књиге шаровите и моли га да пусти хата на кобилу. Пошто му то Стефан обећа, доводи му после вечере своју лепу кћер, сву у дукатима, и за њом затвори и замандали врата. Девојка се умиљује Стефану,

*Стеванову пољубила руку,
Сави му се на бијело крило,
Пољуби га у бијело лице, ...*

а Стефан видећи да га краљ "љуто преварио"(...) девојци (је) обљубио лице". Ујутру јој даје дар за будући пород, "мухур прстен с руке",

*Ево теби моја заручнице!
Ако ти се мушко чедо нађе,
Нек се знаде отклен му је бабо
Име њему нађените Јанко;
Ако ти се женско чедо нађе,
Име њојзи нађените Јања.*

У овој песми се не говори о рођењу Јанка и Јање. Само се још каже да краљ петровачки даје Стефану на поласку 300.000 војника, и кует и топове. Песма даље наставља да прича о Стефановој борби по доласку на Косово.

У песми *Царство по Косову* из збирке Новице Шаулића *Српске народне пјесме* (Београд, 1929, 73-86) каже се како царица Милица пише Ћуприлић везиру да је на Косову заробљен Лазарев Вук и моли да јој врате сина. Једно Туре младо прича о издаји Вука Бранковића који је, по овој песми, везир Вук Бранковић и једино се он не слаже да се Вук врати царици Милици. Други син, Високи Стеван, налази се у Русији, у граду Петрограду и она га зове у помоћ. И у овој песми Стефан убија неситу аждају у планини. По повратку из Русије, долази "у земљу маџарску" и кад "сташе пити црвенога вина", у разговору "рече Маџарине краљу:

*"Славни царе, Високи Стеване,
Ол' ми пуштај ата на аткињу,
Не би л' ми се парип уметнуо,
Да га раним за дуга мегдана!"*

Стефан му одговара:

"Пуштају ти ата на аткињу!" (82).

Два краљева сина доводе Стефану под дувак девојку, но он се противи:

*"То ми мојој вјери не подноси!"
Па доведе попа свештеника,
И из војске кума намјерника,
Те за себе привјенча ђевојку,
Са ђевојком ноћу коначио" (83)*

Као и у Милутиновићевој песми, и у овој се Стефан венчава са девојком, а кад ујутру крене на Косово, она га зауставља и моли:

*"Не могу се вратит' господине,
Ако будем останула трудна,
Зваће чедо курвино копиле!"*

Тада јој Стефан оставља "мухур прстен златни" и каже:

*"Ако ти се мушко чедо нађе,
Ево њему царева фермана,
Нек се знаде окле му је бабо;
Ако ти се женско чедо нађе,
Ево тебе овај прстен златни,
Нек се знаде окле му је бабо,
Сада ајде милу бабу твоме,
Да т' не робе у Косово Турци!" (83).*

И у овој песми Стефан одлази на Косово, баца топуз у Ситницу, бије се с Турцима а мајци каже:

*"Три пута сам разбијао Турке,
Више мајко на Косово нећу!" (86).*

Девојка рађа близанце, Јанка и Јану, Јанко тражи своју очевину,

*"У Сибињу себе намјестио
И ту своју стави престолницу" (86).*

Јану удаје за Михаила бана и она му рађа Секулу, и девет кћери, а

*"Кад Бановац одрасте Секула
С Јанком држи на Косово царство
На срамоту турској царевини" (86).*

Тако Јанко наслеђује очево царство на Косову и свети свога оца и претке.

По низу детаља, ова песма има сличности са претходне две, Милутиновићевом и Петрановићевом, а епизода са Јанковим рођењем уткана је у причање о Стефановом повратку из Русије и освети Турцима на Косову. Песма спада међу најмлађе и свакако је једна од познатих варијаната песме о рођењу Сибињанин Јанка. Поводом Милутиновићеве песме *Царска ријеч*, приређивач *Пјеваније црногорске и херцеговачке* Симе Милутиновића Сарајлије (Никшић, 1990, 897), Добрило Аранитовић, каже у Напоменама и објашњењима да је сачуван и "оригинални запис пјесме (АСАНУ бр. 14161/140, са редним бројем 52, под насловом: *Свој суд* (од истога попа Рада) са 194 стиха. Објављена варијанта има 191 стих".

На основу анализе песама и усменога предања, може се приметити следеће: све четири песме (Деспот Стјепан Лазаревић и Сибињка дјевојка, родитељи Сибињанин Јанка, Царска ријеч, и Високи Стефан и цар Бојадин и Царство по Косову, обрађују мотив рођења Сибињанин Јанка. Друга, трећа и четврта песма говоре о Стефановом повратку из Русије у Србију. У све четири он преноћи са девојком, Сибињком, Гркињом, ћерком петровачког краља или мађарицом а само у Милутиновићевој и Шаулићевој се и венчава с њом. Осим у бугарштици, Стефан даје обећање за свога хата и на превару му доводе девојку, у првој му сибињска господа говоре о девојци и Стефан одлази Сибињки на вечеру, па и преноћи с њом. Гркиња и Мађарица се интересују за своју судбину, брину се о свом угледу и мисле на положај свога будућег детета. До таквог или сличног разговора уопште не долази између Стефана и кћери петровачког краља, док опет Сибињка очајава при помену растанка и не теши је ни Стефаново обећање да ће се вратити ако остане жив на Косову. У све четири песме оставља Стефан дарове будућој деци: шестопер буздован и златне ножеве у првој, Лазарев ханцар и Лазареву бурму у другој и мухур прстен у трећој и четвртој. По његовој жељи близанци, дечко и девојчица, добијају имена Јанко и Јања а у бугарштици Јанко и Руса. Једино у песми Царска ријеч Стефан одређује чак и чин своме сину. У свим песмама он одлази на Косово, али само у песми из Богишићевог зборника и гине на Косову. Ни у једној песми се не говори о девојчином дивљењу и страсној љубави према деспоту. Само у песми Високи Стефан и цар Бојадин девојка види јунака кад долази, али се, као што смо већ рекли, то одушевљење кћери петровачког краља не може ни упоредити са Фирдусијевим описом Техминине љубави, која сигурно спада у најизразитија лирска места Шахнаме. Упоредивши ове четири песме, можемо доћи до закључка да је већа разлика између бугарштице и других песама, Милутиновићеве, Петрановићеве и Шаулићеве, него ли између тих песама. Иначе, језик сваке од ових песама је другачији и карактеристичан за крај у коме су забележене.

Упоредимо ли песме са Вуковим причањем у *Рјечнику* и *Животу и обичајима народа српскога*, долазимо до закључка да песме *Царска ријеч*, *Високи Стефан* и *цар Бојадин* и *Царство по Косову* имају више заједничких елемената са Вуковим причањем но бугарштица. Без обзира што код Вука Стефан долази у Будим, у Милутиновићевој песми код грчког краља у Петрановићевој код петровачког а у Шаулићевој у "Земљи мацарској", и у овим песмама и код Вука Стефан даје реч за хата а подмећу му девојку, оставља дарове а она рађа близанце. Дакле, основни елементи мотива су заједнички.

Но, за разлику од песама, у усменом предању се казује и о Јанковим изванредним особинама, као и о надмоћности над вршњацима.

Велика сличност Милутиновићеве, Петрановићеве и Шаулићеве песме са причом из *Рјечника* је неоспорна. Вук је забележио усмено предање, оно је ушло у песме. Постоји могућност да мотив није у свим песмама у потпуности и подједнако обрађен, да је некад мењан и допуњаван а да су неки елементи временом и изгубљени. Да је детаљ прекор деце и одлазак у свет допро и до народне поезије, показује и песма *Царска ријеч* а назире се и у речима опрезне Гркиње: "Свак ће рећи од курве и копиле", али није до краја изведен. Да се мотив о рођењу Сибињанин Јанка временом мењао, можда крњио и у сваком случају добио макар и неку мање значајну црту, могуће је, али је исто тако вероватно да је Сима Милутиновић и сам мењао забележену песму или јој додавао поједине стихове. Имамо разлога да будемо обазриви према тој песми јер знамо да се у науци сумњало да је Милутиновић "дотеривао, прекрајао, па и сам састављао песме у збирци"^[34]. Тако нпр. последњи стих у песми *Царска ријеч* је без сумње Милутиновићев. Стих "Нашто но је намјењен био" подсећа на друге Милутиновићеве интервенције само такве врсте. Уколико има већих измена, учинио их је највероватније сам певач од кога је Сима Милутиновић записао песму. То је био поп Раде Кнежевић из Мартинића или Белопавлића, како стоји испод наслова и остале његове четири песме у *Пјеванији*. Овај поп, образованији од других, чак и ако није био писмен, знао је историју, па је отуда и у песми помињао цара Алесандра, Русију, нетрпељивост породице Лазаревић и породице Бранковић. Читајући песму, добијамо утисак да је поп Раде Кнежевић знао неку песму која опева мотив Јанковог рођења и уклопио је у читав сплет историјских збивања, везаних за Стефанову личност, који су у песми више легендарни но стварни, историјски. Најзад, ако добро погледамо песму *Царска ријеч*, видећемо да је порука песме Стефанова борба за отаџбину, борба против Турака и освета Вуку Бранковићу, а у цео тај сплет догађаја који чине легенду о Деспоту, уклапа се и прича о Јанковом рођењу. Не повезује ли то ову песму са Петрановићевом песмом бр. 28, па и са Вуковом причом (Високи Стефан, истина у мањој мери јер у њој налазимо низ елемената које, опет, садрже обе песме - борба Стефана са аждајом, и др.).

Сличност Шаулићеве песме са претходним песмама је не само у низу детаља већ и у поруци. Јанко је и овде наследник и осветник и држи царство на Косову са Секулом на срамоту Турцима.

Анализа Петрановићеве песме и поређење са предањем из *Рјечника* и њихова сличност, наводе нас на помисао да је Вуково причање било узор Петрановићу. Овоме у прилог иде и Јагићево мишљење да је Петрановићева песма о Јанковом рођењу, у поређењу са причом из *Рјечника*, "иста ствар лошије опјевана"^[35] а Петрановићева књига песама само "нека парафраза II књиге Вукових пјесама"^[36]. Утолико пре што знамо да је Петрановић имао свога певача који је добро знао Вука. То чак и не искључује могућност да је и Милутиновићева песма могла утицати на стварање не само Петрановићеве песме бр. 28 (*Високи Стефан и цар Бојадин*), већ и на друге две песме бр. 27 и 29 (*Високи Стефан и цар Бајазит*, *Високи Стефан и Вук Бранковић*). Претпостављамо да је Петрановићева песма млађа. Песма *Царска ријеч* изишла је у *Пјеванији* 1837. а Петрановићева збирка песама 1867, дакле тридесет година касније од Милутиновићеве. То не би било довољно кад не бисмо претпоставили и миграције из централних и јужних области Балканског полуострва ка северозападу, ка Босни и Херцеговини. Најзад, без обзира да ли је Петрановић или његов певач знао за Милутиновићеву песму из *Пјеваније* и да ли је она утицала на стварање Петрановићеве песме, или су скоро истовремено постојале варијанте исте песме у Црној Гори и Босни, веза је неоспорна. Показују то и сви ови елементи који уоквирују мотив о Јанковом рођењу, казује то читав низ заједничких елемената у поменуте две песме; писмо царице Милице сину Стефану, тражење помоћи од руског цара или царице, Стефаново

савлађивање аждаје као услов за добијање војске од Руса, Стефанова освета оцу, освета Вуку Бранковићу због брата Вука. Мотив о рођењу Сибињанин Јанка само је уплетен у низ ових догађаја. Напоменули смо већ да повратак из Русије и борба са Турцима, везује ове две песме ближе и са Вуковом причом.

Овим двама песмама блиска је и Шаулићева песма, која је пореклом из Херцеговине одакле су, по Шаулићу, песме у Збирци (предг. XXIV).

Мотив о рођењу Сибињанин Јанка није обрађен само у нашој народној књижевности, већ га налазимо и у нашој писаној, старој књижевности у *Савинском летопису*, писаном с почетка XVII века. "Прича је ушла у *Савински летопис* из народног предања" каже Ђорђе Сп. Радојичић, а "у другом облику њу је забележио и Вук Караџић". Исти аутор помиње и песме са овим мотивом и мишљења изнета код нас у науци поводом питања порекла мотива о рођењу Сибињанин Јанка. Не улазећи у детаљнију анализу приче о деспоту Стефану у *Савинском летопису*, аутор у својој студији о тој крупној личности наше средњовековне књижевности констатује да *Савински летопис* из XVII века "друкчије прича" о Деспоту од историографског састава из XVIII века, највише познатог по *Троношком препису*. Ту се каже да је Деспот излазио из града Сребренице, "коњ се под њим забесни, с њега Стефан силно је пао и разбио се" и тако се повредио да "оста затим безчедан"^[38]. О Стефановом јахању код Сребренице, Радојичић каже да се говори у Владисављевићевом преводу *Краљевства Словена* Мавра Србина^[39] из 1722^[40], и да и онда он пада с коња, али остаје мртав, а не губи само способност да има потомство. Из исте студије сазнајемо и то да и српски летописи помињу Стефанов брак са Јелачом и кажу да они "бише бесплодни"; споменици не помињу Јелачу већ само деспота Стефана, што значи да она није ни умрла као деспотица. Деспот Стефан, опет, каже за себе у *Ватопедској повељи* из 1417. године да је *недостојан входа брачнога*.

У својој *Антологији старе српске књижевности* (Нолит, Београд, 1960, 279) Ђорђе Сп. Радојичић доноси текст из *Савинског летописа* под насловом *Девица Рута и деспот Стефан*, а у коментарима о Летописцу XVII века (стр. 364) каже да је овај аутор унео причу о девици Рuti и деспоту Стефану у *Савински летопис* и да је за њу Љуба Стојановић приметио да "сасвим личи као даје написана по некој народној песми". И овде, као и у расправи о деспоту Стефану, Ђорђе Сп. Радојичић говори о песмама и предању код Вука, указујући на сличност са мотивом из Фирдусијеве *Шахнаме*.

Љуба Стојановић први саопштава да је прича о деспоту Стефану и Јанковом рођењу унета у *Савински летопис*. Он, у ствари, први и налази рукопис на малој осмини полукурзивом из друге половине XVII века, међу рукописима манастира Савине у Боки Которској и издаје га у *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. VII, Београд, 1927, 169-178. Према Стојановићу, главна садржина *Летописа* је Лествица, а иза ње долазе "три чланчића": Тл'кование цр'кви бога шираго, тл'кование о завету виетхому и новому, и тл'к' о доуши и телу. Два последња су у облику питања и одговора по цитатима из јеванђеља, а на последњих двадесет страна налази се сказание о римским кесаром. Љуба Стојановић истиче да је то друга половина дужег, опширнијег сказанија кратце *соупсим'* от Адама до дан'шнјуго време, која се налази испред српских летописа прве групе" и пошто је "једнакост толика", мислим "да га није потребно штампати у целини". Он стога наводи само разлике. И у рукопису из друге половине XVII века почиње се од излагања колико је година од Адама до Августа од Адама до рођења Христова, и од потопа до Христова рођења, па се наставља истим редом као и у *Сказанију*. Нећемо се задржавати на Стојановићевом коментарисању овог дела рукописа, али ћемо ипак поменути да се на крају после цара Манојла помиње и последњи цар Константин и турско освајање Цариграда 1453. године, а непосредно после тога без икаква натписа "ређају се тридесетак бележака као извод (или заметак?) српског летописа од смрти Момчилове до победе Јанкове над Мехмедом под

Београдом. Две од њих су јамачно по народном предању". Љуба Стојановић примећује да се у једној говори "да је војвода Јанко ванбрачни син деспота Стефана слично оном предању што је Вук забележио у *Рјечнику* под речју Сибинјанин Јанко". Издавач *Летописа* не указује и на сличности приче из рукописа који објављује и народних песама, мада је за те песме могао знати. То чини можда и зато што њега у првом реду занима цео рукопис а затим разлике између *Сказанија* у овом и у српским летописима прве групе. У сваком случају, он се не задржава много на детаљима, а белешка о Јанковом рођењу као и да га не занима.

Међутим, Љуба Стојановић нешто више говори о другој белешци у којој имамо, каже он, историјски факт везан за угарску погибију код Варне, о томе да је Ђурађ Бранковић ухватио Јанка, када је овај бежао са Косова преко Србије, после погибије краља Владислава. Јанко бежи, уствари, деспоту, а овај га баца у тамницу и хоће да га убије или преда Турцима. На интервенцију угарског краља и угарских банова он га је ипак пустио.

Љуби Стојановићу се чини да "ово сасвим личи као да је написано по некој народној песми". О нетрпељивости деспота Ђурђа и војводе Јанка зна и народна поезија, те би постојање народних песама у којима се о томе говори, ишло у прилог Стојановићевом мишљењу.

Познато је да постоје три бугарштице у којима је опевано тамновање Сибинјанин Јанка у Смедереву после повратка са Косова 1448^[41]. Најстарија бугарштица је из 1497, блиска времену одигравања догађаја(1448). "Од свих епских песама усменога постања, по Мирославу Пантићу^[42], она је међу Србима и Хрватима апсолутно најраније записана". Забележио ју је и сачувао у свом епосу Балцино Рођери де Пачиенца, песник, хроничар и пратилац напуљске краљице Изабеле дел Балцо. Пред напуљском краљицом певали су је Словени за време њеног путовања од Леча до Барлета. Мирослав Пантић сматра да би постојбину те бугарштице требало тражити у околини Смедерева, у време деспота Ђурђа Бранковића, а касније је пренета миграцијама у јужне, приморске крајеве, те су је тако иселјеници из тих крајева пренели и у Италију.

О Јанковом тамновању певају још две бугарштице и обе су из дубровачких рукописа а налазе се у збирци Валтазара Богишића под бр. 10 (*Кад је Ђурађ деспот ставио Јанка у тамницу*^[44]) и у песми бр. 26 (*Женидба краља будимскога од Бана од Крушева и војевода Јанко*^[45]). У бугарштици бр. 10 основни мотив је Јанково тамновање, док се у песми бр. 26, у којој је главни мотив женидба будимског краља, Сибинјанин Јанко сећа свога тамновања у Смедереву^[46]. Љуби Стојановићу су могле бити познате бугарштице из Богишићевог зборника (прву, најстарију пронашао је и објавио Мирослав Пантић 1977), па је и то могло допринети Стојановићевом закључивању да друга белешка из Савинског летописа личи као да је написана по некој народној песми. Занимљиво је што обе белешке из *Савинског летописа* из XVII века потврђују постојање предања и о рођењу и о тамновању Сибинјанин Јанка и свакако су настале на основу предања и усмених творевина.

Љуба Стојановић такође истиче да године у *Летопису* углавном нису тачне, а да се на крају налазе две, касније додате белешке, другом руком писане, о смрти Иванбеговој и о боју на Цареву Лазу.

Преносимо целу причу из *Летописа*, како бисмо је комплетније могли упоредити са народним песмама и причом из Вуковог *Рјечника*. Иначе, у тринаест бележака које долазе после приче о паду Цариграда, говори се о догађајима из српске историје, од Момчилове смрти до Јанкове победе над Мехмедом код Београда; о томе како је краљ Вукашин са својом браћом убио младог и нејаког цара Уроша а после их је стигла казна божија па су погинули у бици на Марици; како је кнез Лазар дошао на српски престо; како је цар Мурат II добио Пловдив и поробио Бугарску, а после годину дана кнез Лазар гаје отерао из Топлице; најзад, како су на Косову погинули кнез Лазар,

Милош Обилић, "много християнскога рода" и цар Мурат. Иза тога долази прича о деспоту Стефану, који је, на српском престољу, наследио свога оца кнеза Лазара.

„Съзи” — „аѣд” поставиши за деспота Стефана, сына кнеза Лазара. И приведе на нѣмъ быст жена господа ѿ града Галата, дъщи Катакѣзина Палеолога, именѣма госпоѣа Елена коѣ быст бесплодна, не има чѣда съ Стефаномъ деспотомъ. И понде Стефанъ деспотъ къ кесарѣ съ властѣи и великомъ свояни, и приходитъ въ оудоль некы ѿ Снеинѣ оураченога Блѣха Богѣта или Бѣдмира витати въ домѣ его. Господиѣ Стефанъ Лазаревикъ никогда на тѣждѣ женѣ не помисан, и тоу оустраленъ быст женскомъ похотѣю на дѣвицѣ дъщери Бѣдмировѣ. Тон видѣше властѣи и ближикѣ Стефана деспота, и пондошѣ къ матери еѣ дѣвицѣ, и в’ѣа еѣ сказашѣ шѣе о Стефанѣ. Она же вѣждеше себѣ томѣн, и такои шѣа принѣди дъщери своѣи и понде и примисѣ се къ Стефанѣ, и быст съ нею; оутрен дѣнь приспѣвъ Стефанъ, видѣвъ себѣ съмѣрена дрѣхалъ и скрѣпанъ въ себѣ сташѣ. Такои га властѣи и великомъ, видѣше, в’ѣсе проразѣмѣ(ше) и велики върадѣвашѣ се. Стефанъ дѣвицѣ къ себи признавахѣ, и прѣстенъ свой на ню полагахѣ и целовавъ еѣ и рече: Ты еси втора и жена моя Рѣтѣа шѣо и Елена дъщи Катакѣзина Палеолога. И тако Рѣтѣа, дъщи Бѣдмирова зачѣтѣ се ѿ Стефана, сына кнеза Лазара и роди Янка и Мандѣленѣ, двои дѣти. Стефанъ деспотъ живѣтовѣа и престави се въ лето „ѣ” ѣца; а госпостѣова лѣта „кд”.

И поставиши Янка на конвостѣо, сына Стефана Лазаревикѣа въ лето „ѣ” ѣца; а ѿ пороѣа Христова „аѣд”.

Иза овога текста долази белешка у којој се каже да је Јанко убио "Мезит-бега на Власијех", а затим, идуће године, разбио Хадум пашу под Белиградом на влашкој земљи на Јаловици. Потом се прича о Јанковом паду у сужањство деспота Ђурђа, о чему је овде већ било речи и, најзад о победи над Турцима кад "разби Јанко војвода цара Мехмет бега под Белоградом с крстуши".

У причи о деспоту Стефану и Рути девојци, записаној у *Савинском летопису*, има доста момената који је разликују од песама и предања у Вуковом *Рјечнику*. *Летопис* уопште не спомиње Стефанов повратак из Русије ни његово успутно навраћање пре одласка на Косово, већ се изричито каже да је с властелом и велможама пошао "к кесару" и тако дошао у Сибињ код Влаха Богута или Будимира. О Стефановој женидби не говори ниједна песма, па ни прича у *Рјечнику*, а у Богишићевој бугарштини се чак каже да се Стефан није "ни вјерио ни оженио". Дакле, нешто сасвим супротно од причања у *Савинском летопису* у коме се помиње и име Стефанове жене, па чак и име њенога оца. Стефанова жена је доиста била Јелена (Јелача, како је помињу српски летописи), али није била кћер "Катакузина Палеолога", већ једна од кћери митиленског господара Франђеска Гатилузија, таста византијског цара Јована VII Палеолога^[47]. По овом податку *Савински летопис* би био најближи историји, али то може да значи да је прича ушла у *Летопис* тек после Стефанове женидбе, значи после 1405. године а да су песме настале пре тог времена, што опет не мора бити много вероватно. Непрецизности и нетачности попут ове нису необичне у народним песмама, и логично је да је састављач *Савинског летописа* боље могао знати податке, јер је био писмен и учен, од народног певача. Могуће је да су песме настале после 1402. године, после Стефановог сукоба с Турцима код Грачанице на Косову, јер се у њима помиње деспотово протеривање Турака са Косова. Народ је касније повезао у песмама долазак Стефана Лазаревића из Русије, дакле један податак историјски нетачан, са сукобом његовим са Турцима на Косову. Повезивање догађаја, свеједно да ли историјских или неисторијских, преплитање и мешање стварних и измишљених збивања, могуће је у усменом стваралаштву. *Савински летопис* не помиње битку на Косову зато што она нема директне везе са догађајем који описује, али је машти народног певача увек дозвољено, па и у овом случају, да везује овај мотив рођења са неким историјским догађајем, па тако и улепша и употпуни мит о деспотовој личности.

Летописац из друге половине XVII века не само да говори о Стефановој женидби са Јеленом, већ кривицу што нису имали деце баца на њу и каже да је била бесплодна. У песмама и предању о томе нема ни помена. У *Летопису*, међутим, има и историјских момената. Стефан и Јелена доиста нису имали деце, па тако ни директних наследника на српском престољу. Летописац ту очигледно не грешѣ; бацање кривице за

овакав развој генеалогског стабла на жену, која је још уз то била и странкиња, можда је и жеља летописца да оправда деспотову везу са Рутом и покаже, истовремено, да се није затрла лоза Лазаревића, већ да је у храбром војводи Јанку добила наследника достојног претка. Можда у свему томе има нешто од намере да се, још једном, повеже српска историја са угарском. Предање које је ушло у песме и *Савински летопис* иза XVII века, очигледно није на обе стране добило исту обраду, нити је настало у исто време, па ни у истом крају. По Вуку Стефан долази у Будим, по Милутиновићевој песми у Грчку, по Петрановићевој у Петровац, по Шаулићевој у "Земљу мацарску" а по бугарштици и *Савинском летопису* у Сибињ. Само се у *Летопису* помиње да је та девојка кћи влаха Богута или Будимира. Летописац говори о деспоту Стефану као о ожењеном човеку и верном мужу, који на туђу жену никад не помишља, али у некој долини код Сибиња, кад угледа Будимирову кћер Руту, би "устрељен женском похотом". И у песмама и код Вука и у *Савинском летопису* деспот Стефан као гост преноћи са домаћиновом ћерком, али док у песмама и у *Рјечнику* девојку подводи обично отац, у *Савинском летопису* властела и читава Стефанова околина примете да му се Рута допала, јаве то њеној мајци и она принуди своју кћер да се приближи Стефану. И овај детаљ је, дакле, другачије обрађен у народној а другачије у старој књижевности. У Вуковој причи и у неким песмама Стефан даје обећање за свог коња, а подводе му девојку. Једино му девојку нуде у бугарштици, а он пристаје и после одлази к њој. У *Савинском летопису* Стефан се заљубљује у девојку Руту и са њом преноћи. У Петрановићевој пак песми *Високи Стефан и цар Бојадин* Стефан се допадне девојци. *Савинском летопису* је, очевидно, крајње супротно оно што је у Фирдусијевој *Шахмани* повод за љубавну ноћ Рустема и Техмине. У песмама и у *Рјечнику* подметањем домаћинове кћери госту јунаку јасно се осећа домаћинова жеља да и он стекне таквога јунака. При читању *Летописа* не добија се такав утисак. Чак се може рећи да се после ноћи проведене са Рутом радују Стефанове велможе, надајући се макар тако Стефановом потомству, када му је већ жена Јелена била бесплодна. Летописац је хтео да покаже да је Стефан озбиљно схватио ову везу. Дарујући девојку прстеном (не каже се да је прстен за будућу децу (он јој каже да му је она друга жена, но жена као и Јелена... И Рута, као и девојка из народних песама, рађа близанце, Јанка и Манделјену (а не Јању). Прича о деспоту се завршава годином његове смрти, а летописац наставља да прича причу о војводи Јанку и његовој борби против Турака, желећи можда да, као и песме, покаже како он наставља борбу против очевих непријатеља.

У *Савинском летопису* уопште нема говора о дечјем прекору Јанку да је копиле, не помиње се његов одлазак у свет да тражи оца. То, такође, разликује причу Летописца од приче у *Рјечнику* а поготово од Фирдусијевог казивања у *Шахмани*.

Мотив о рођењу Сибињанин Јанка, као ванбрачног сина деспота Стефана Лазаревића, сигурно је постојао у усменом предању. Такав је углавном, са мањим разликама, опеван и у народним песмама, а летописац га преноси и обликује према некаквој својој концепцији. Читајући текст приче из *Савинског летописа* и упоређујући га са песмама и причом код Вука Караџића, стиче се уверење да је летописац намеравао да покаже како читава епизода са Рутом има пуно оправдање у чињеници да је његов храбри јунак Стефан Лазаревић имао бесплодан брак. Он је, такође, хтео да укаже на Јанка као на Стефановог наследника, па у белешкама *Савинског летописа* генеалогичку српских владара наставља са војводом Јанком: "поставише Јанка на војводство, сина Стефана Лазаревића". Због таквих намера састављача настају и разлике између *Летописа* и осталих дела која обрађују мотив Јанковог рођења. Летописац је јаче и више инсистирао на продужењу Стефанове лозе. Остали, углавном заједнички моменти, како смо већ понаособ истицали, казују и потврђују да је морала постојати веза између песама, предања и *Савинског летописа*, а да је до разлике долазило најчешће због различитог амбијентирања и различите временске одређености. Песме о

којима је било речи, само су варијанте оних песама које су могле, па и морале утицати на летописца. Разлике постоје и између самих песама, али су оне мање и незнатније од оних које раздвајају песме од белешке из *Савинског летописа*.

Истакли смо већ велику сличност која постоји између Милутиновићеве, Петрановићеве и Шаулићеве песме, као и њихово подударане са Вуковом причом. Претпоставили смо њихову узајамност и изразили сумњу у аутентичност Петрановићеве песме. Анализа показује да бугарштина не само да највише одступа од поменуте четири обраде мотива, па и Вукове приче. Нема сумње, једина која, више но остале обраде, има заједничког са *Летописом*. И бугарштина и белешке из *Савинског летописа*, поред тога што обрађују само мотив Јанковог рођења, говоре о Сибињу и, што је још важније, о девојци а не о обећању датом за хата и подметању девојке на превару. Овој последњи елемент их и издваја од других песама и Вука, без обзира на извесне разлике у њиховим концепцијама. Није невероватно да и помињање кћери Русе у бугарштини и девојке Руте у белешци из *Летописа* стоји у вези. Оба документа су из Боке Которске.

Деспот Стефан Лазаревић је и иначе био најпогоднија личност за коју се могла узети ова легенда о рођењу. Васпитавајући се на очевом примеру Стефан Лазаревић је, према сведочанствима савременика, био витез без мане, вечити предмет дивљења околине. Кад је постао пунолетан и примио престо од мајке, ступио је у вазални однос са Турцима, са Бајазитом. Као турски вазал борио се на страни њиховој у бици код Никопоља 1396. године. Запамћена је његова неустрашивост у тој борби када је, по причању заробљеника Ханса Шилтбергера из Минхена, оборио заставу угарског краља Сигисмунда. 1402. године у бици код Ангоре Стефана Лазаревића је запазио сам Тамерлан. Те исте године добио је и титулу деспота "од грчког царског двора". После пораза султана Бајазита у Ангорској бици престао је бити у вазалним односима према Турцима. Константин Филозоф^[48] прича како Стефан на Турке "веома мужаствено изађе с војском, да кад га угледаше друг другу ускликну; "Гледајте, гледајте Лазарева сина. И одмах са речима бегу се дадоше". Стефан Лазаревић је уживао глас храброг и неустрашивог ратника, оданог вазала и разборитог владара, као и мудрог политичара. Захваљујући његовој политици Србија је ојачала и опоравила се од тешког пораза, и зато је Стефан у народу остао у успомени као "добар, и mudar владар". Првих година XV века Стефан је постао угарски вазал и често је боравио на својим поседима у Угарској. Престоница му је била Београд. 1408. године краљ Сигисмунд ствара витешки ред Змаја, "удружење феудалаца за ширење братских односа међу собом и за чување вере и феудалних права и обичаја"^[49]. Деспот Стефан је био први на листи тога реда. Његов биограф Константин Филозоф пише да Стефан на сабору у Будиму 1412. године "најсветлији пред свима и виши од свих беше, као месец посред звезда, и из далека видим беше свакоме, и савети његови сви на месту беху, непомакнути стајаше"^[50]. Стефан Лазаревић је имао право да "венчава" благородне и славне витезове, и они су се поносили тиме. Ђорђе Сп. Радојичић цитира одломке из два дубровачка писма, а наводи и мишљења деспотових савременика, те се на основу свега може закључити да је Стефан уживао глас паметног и праведног владара.^[51] Константин Јиречек износи мишљење једног Стефановог савременика, немачког хроничара Еберхарта Виндекеа, трговца из Мајнца у Сигисмундовој служби, да је деспот био "необично леп човек, искрен, праведан и мирољубив". Овај немачки хроничар прича да је деспот Стефан Лазаревић био у Будиму у исто време са византијским царем Јованом Палеологом (1424); да су многи странци, нарочито Угри, желели и тражили да ступе у Стефанову службу и "хвалили се да их је он произвео за витезе"^[52]. Деспот је свакако био човек угледан и писац врло даровит. Нема сумње да је био један од најзанимљивијих личности у нашој средњовековној књижевности. По својим ратничким особинама "био налик на Првовенчаног, на свог истоименог претходника на српском престолу" и у српској књижевности, али није као овај волео

музику сем у војсци и биткама. Зато је набављао трубаче из Дубровника. Такође према сведочењу Константина Филозофа, није подносио "женску љубав" и био је ожењен по проводацилуку. Његов биограф прича да није трпео "ни вику, ни лупање, ни смех, ни неуредност одела". Био је свакако личност од формата.

По својим квалитетима био је изузетна и занимљива личност, те није чудновато што је његово име ушло у предање, што је његова личност привлачила народног певача и летописце. Имајући у виду многоструке везе деспота Стефана Лазаревића са Угарском, разумљиво је и логично што се његово име везивало за име чувеног угарског јунака Јаноша Хуњадија, односно Сибињанин Јанка, који се прославио својим јуначким подвизима у борби против Турака. Отац му је био Влах, проста рода а касније је добио од краља Сигисмунда титулу витеза и град Вајда-Хуњад. На почетку овога рада указали смо на значајне датуме из Хуњадијевог живота, ратовања с Турцима 1438. и 1439, добијање титуле бана северинског у Банату, ратовања по Угарској, Србији и Бугарској, стицање титуле ердељског војводе 1442, учествовање у биткама код Варне 1444. и на Косову 1448, ратовања код Београда и смрт 1456. године. Хуњади је ратовао са Турцима на нашем подручју, постао је наш епископски јунак, па је истицањем и сродничких веза са деспотом Стефаном, српским владаром, било настојања да се покаже како је овај велики ратник и јунак настављао вековну борбу његових предака против Турака.

Из историје не сазнајемо ништа поуздано о евентуалном познанству ова два јунака и ратника. То познанство, међутим, не би било немогуће, јер су живели готово истовремено. Стефан је рођен 1374. или 1375, а умро је 1427. Јанко Хуњади се родио око 1387. и живео је до 1456. Дакле, још пуних тридест година после деспота Стефана. Кад је деспот постао Сигисмундов вазал и угарски феудалац, Јанко је још био младић, али је већ учествовао у борбама против Турака. У заједничком непријатељу и једног и другог народа у Подунављу, и Срба и Угара, требало би тражити и узроке њиховог преплитања, па свакако и узроке везивања мотива рођења за Стефана и Јанка. Без обзира да ли је тај мотив унет из неке друге књижевности или је један од типичних мотива о рођењу јунака, разлози његовог везивања за једног српског и једног угарског јунака су, без сумње, комплексни. Свакако и историјски оправдани. Жеља да се угледна и надалеко поштована личност српског владара с краја XIV и почетка XV века, а угарског феудалца и вазала, једног од првих витезова Угарске и Европе и родбински веже са не мање популарним и чувеним јунаком угарским има своје оправдање у тежњи за зближавањем и повезивањем историје ова два народа. Било је то, одиста, време заједничких великих брига пред све већом турском опасношћу. У исти мах, повезивање те две личности носи у себи и оправдање за бесплодан Стефанов брак са Јелачом и покушај да се нађе другачије објашњење но оно које даје *Ватопедска повеља из 1417.* године и историографски састав XVIII века. Тако би се кривица за гашење лозе збацила са Стефана.

Логично би било да је овај мотив за деспотово име везан негде у Подунављу, као што би било логично да су ту настале и поменуте песме. Такво схватање заступа и Ђорђе Сп. Радојичић у својој студији *Развојни лук старе српске књижевности*^[53]. Међутим, то не искључује могућност да се само предање ширило и по осталим нашим крајевима, по Босни, Херцеговини, Црној Гори и Приморју, и можда тек ту добило свој коначан облик у коме је стигло до нас. На то нас упућује чињеница да су на том, ширем подручју забележене песме о којима је овде било речи. Ни један једини текст није забележен у Подунављу.

Међутим, такође је могуће да су песме настале првобитно у Средњем Подунављу а да су се временом пренеле даље и ту, негде у недалекој близини мора, најдуже трајале. Тамо су у свом завршном облику и сачуване. Исто тако нам се чини да развој предања и настанак песама не би требало само везивати за област у којој је деспот владао. Стефан Лазаревић је у разним нашим крајевима уживао глас славног витеза.

У *Робињи* Ханибала Луцића постоји занимљив податак који иде у прилог овој тези. У разговору са младим Деренчином, причајући о себи и смрти свога оца, хрватског бана Власка, миљеника угарског краља, Робиња каже: "И већа породи слава му се тоту, нег Јанку војводи и Вуку Деспоту". Ово место показује да је Луцић знао за песме о Јанку, па се у Дубровнику знало за његова јуначка дела из песама, без обзира што то прича девојка тобоже заробљена у Подунављу. То потврђује да су песме могле настати у Приморју већ у XVI веку, а свакако да су онде постојале.

Никако није случајно што се и у песмама и у причама из *Рјечника* и белешци из *Савинског летописа* говори о различитим местима у која Стефан долази: о Будиму, Сибињу, Петровцу или неком граду у Грчкој. Одмах после битке код Ангоре (1402), Стефан је "пожурио у Мителену из Цариграда (...) иако би се очекивало да ће прво отићи у своју земљу да сређује прилике у њој после престанка вазалних односа према Турцима". На острво Мителену он је пошао са намером да изабере жену (на брак се чекало све до 1405. године), и у том Стефановом боравку у Грчкој пре повратка у Србију а пре сукоба са Турцима на Косову 1402. године, нашло би се основа за тумачење догађаја у песми Царска ријеч из Милутиновићеве збирке песама: Стефан се онда враћа из Русије, каже песма, свраћа у Грчку и бира себи за жену једну од Гатилузијевих кћери. Константин Филозоф каже у деспотовој биографији да му Гатилузи нуди да сам изабере: "коју хоћеш и од кћери мојих узми за жену себи", а и песма говори о нуђењу и подметању кћери грчког краља. Стефан се заиста враћа у Србију и убрзо се сукобљава са Турцима на Косову; песма такође помиње Косово: "Оде Стефан отле у Косово". Јасно је дакле да у причи о рођењу Сибињанин Јанка, која је уопштено говорећи нестварна, има момената везаних за поједине историјске догађаје. У народу се знало да је Стефан, заједно са својим четама, долазио у Будим, па је, може бити, и догађај о коме се прича код Вука везан за овај град. И то би, евентуално, био један од елемената који би потврђивао претпоставку да се у Подунављу створила прича о Стефановом ванбрачном сину. Песма из Богишићеве збирке и *Савински летопис* помињу Сибињ, и то вероватно због Јанковог надимка Сибињанин. Та заједничка црта може да значи да су оба дела своје коначно обликовање добила на истом терену. То потврђује и чињеница да је бугарштина забележена у Боки Которској. *Савински летопис* је нађен у манастиру Савини, такође у Боки. Још је интересантнији податак који даје прича из Савинског летописа. У њој се каже да је Рута била кћи Влаха Богута или Будимира, а из историје знамо да је Јанков отац био Влах. Није невероватно да и у овом податку нема историјске основе, па је Јанко и у причи влашког порекла, али не по оцу већ по мајци и деди. И ово би био један податак више у прилог мишљењу да је предање морало доћи из Подунавља.

Утврђивање старине песме и приче из *Рјечника* није једноставније од утврђивања места и краја на чијем терену су настала ова дела.

Стефан Лазаревић се родио 1374. или 1375. године, а умро је 1427. Сибињанин Јанко, наиме Јанко Хуњади, живи у времену од 1387. до 1456. године. Предање о рођењу Сибињанин Јанка постаји можда још од XV века, али од XVI и XVII века сасвим извесно. Вероватно је да у том периоду постоје и песме и усмено предање. Могуће је да су и песме у првобитном облику настале одмах после неког догађаја који се опева у песми а који се стварно догодио. Могуће је да су још за живота Стефана и Јанка опевани и њихови подвизи и њихове борбе са Турцима. Да се о јунаку пева још за његова живота или непосредно после његове смрти, потврђују неке наше народне песме. То потврђује и податак из *Робиње* Ханибала Луцића, дела написаног у XVI веку. Онда дубровачки властелин каже младом Деренчину: "вас свит Деренчина, твојега још дида, и храбра и смина у писнах повида". Хрватски бан Деренчин погинуо је крајем XV века а његова слава допире у песмама све до Приморја већ у XVI веку, што значи да су песме о њему могле и морале настати још за његовог живота, а најкасније почетком XVI века, јер се нова, тек испевана песма не преноси одмах даље. У истом Луцићевом

делу помиње се и епска слава Јанка војводе и Вука деспота, па се на основу горње претпоставке и у овом случају може закључити да су и о Сибињанин Јанку постојале песме можда још у XV веку, а даје сасвим сигурно да се за њих зна у XVI веку. Пронађена бугарштица о Јанковом тамновању, за коју је Мирослав Пантић утврдио да је настала 1497. у околини Смедерева, потврђује постојање народних песама, а свакако и усменог предања, о војеводи Јанку у северним крајевима, у Подунављу, у XV веку. Смемо да верујемо, и на основу података из *Робиње*, да песме никако нису млађе од XVI века. Према томе, и песме које помињу Јанка као ванбрачног сина деспота Стефана могле би бити из XVI века, а можда и раније. Могуће је, такође, да у народним песмама многи догађају буду опевани накнадно, без обзира да ли су раније опевани или нису. Тада се обично мисли да су те песме створили певачи који су на овај или онај начин користили раније писане историјске списе. Неписмени певачи обично користе прозна усмена казивања. Мисли се да је накнадно певање или опевање једног догађаја ређе, ако не и изузетна појава, која није у складу са општом друштвеном улогом јуначке песме.

Томо Маретић каже да не можемо знати "колико су времена прије почетка XVI века Хрвати и Срби имали јуначких пјесама"^[55], а да "говорити о нашој народној епици прије почетка XVI века значи тапкати у дебелу мраку по непознату мјесту"^[56]. Маретић у цитираној студији даје прецизније податке о нашој народној епици него у свом приказу студије Халанскога о Марку Краљевићу. Очигледно је, међутим, да је он и даље веровао да су јуначке песме настале после боја на Косову. Прихватљивије од овога је Јагићево мишљење јер он сматра да ако и немамо података о песмама, не значи да их није било. Јагић мисли "да је битка на Косову својом високом трагичношћу дала српској народној епици нове хране и нових потицаја за већи полет"^[57]. Откриће бугарштице из околине Смедерева о Јанковом тамновању из 1497. сигурно помера границу са XVI на XV век, и она је, по Мирославу Пантићу, апсолутно најраније записана епска песма усменог постанка и код Срба и код Хрвата. Записане и сачуване песме сигурно не представљају читав фонд народних песама, јер су многе ишчезле, заборављене и нису у време њиховог певања и трајања записане.

У предговору збирке народних песама Богољуба Петрановића Стојан Новаковић каже за песму *Високи Стефан и цар Бајазит* да је "историјска" и да "може лако бити да је сасвим новијег постанка". а како песму *Високи Стефан и цар Бојадин* сматра варијантом пређашње^[58], ово тврђење би се могло односити и на њу. На овакву помисао наводи га чињеница да се у песми помиње Русија за коју се није знало у поезији народној прије XVIII вијека^[59]. Зато су ове песме "или... од пошљедњих творевина наше народне поезије, или су у њима старинске пјесме врло предругојачене према данашњим погледима и данашњем стању"^[60]. Изгледа нам вероватнија ова друга претпоставка, и није немогуће да је помињање Русије накнадно унето у песму. Да песме бр. 27, 28 и 29 "нијесу из старог времена" изричито тврди Ватрослав Јагић у свом приказу Петрановићеве збирке песама. По њему су то "ново грађене пјесме, да може бити и нијесу праве народне"; не налази" ни у једној никакве љепоте, насупрот има у њима доста чудноватих, некако ненародних мисли, које су где што и ружне". Јагићу је ружно што је отац ћерку с јунаком "сводио" а мотив је још и "сувишан" јер се у њему ништа више не спомиње". Нове мисли које "можда нијесу чисто народне" су Стефаново бежање с фамилијом у Русију у песми бр. 29. Од четири песме у трима је споменут Стефанов повратак из Русије, и то у Петрановићевој, Милутиновићевој и Шаулићевој а не говоре о њему ни Богишићева песма ни *Савински летопис*. Ако бисмо прихватили Новаковићево и Јагићево мишљење и покушали да и на основу тога дамо некакав закључак, онда бисмо могли рећи да је бугарштица једина од песама сачувала старину а да су остале песме млађе од ње и да су се временом мењале и примале извесне новине, или су бар тако подмлађене забележене. Народно предање такође помиње Русију, јер је, очевидно, и оно доцније забележено.

Говорећи о кругу угарско-српских песама, др Асмус Серензен у својој студији^[61], говорећи о Богишићевој песми бр. 8, која хоће да представи "Јанка као потомка српске краљевске породице" (по песми син деспота Стефана и неке ердељске девојке), каже да и "сама садржина већ говори да је песма кашњега постанка. Он је мишљења да доцнију прераду имамо у песми бр. 160 код Милутиновића и песми бр. 28 код Петрановића, а упућује и на Вуков *Рјечник*.

У свом чувеном предговору о бугарштицама Богишић каже да је песма *Деспот Стјепан Лазаревић и Сибињка дјевојка, родитељи Сибињанин Јанка* из Боке Которске, указује на дијалекатске особине у језику песама из Боке, на архаичност језика, на увелост бугарштица "према живој снази и бодрости десетерца, затим на недостатак праве поетске лепоте, недостатак плана и умјетно логичког развеза приповиједања" који указује на њихову старину и "дубок упадак већ у XVI и XVII вијеку". Узорке оваквих особености види и у томе што су оне записане у време њиховог опадања. Иначе, време сакупљања бугарштица још је један податак о њиховој старости. Последњи сакупљач био је Бетондић, а Богишић каже да се "данашњи најстарији људи у тим крајевима не сећају бугарштица", па се друга половина XVIII века узима као време њиховог потпуног ишчезавања. Из предговора сазнајемо да је и ова песма међу онима којима је сам Бетондић дао наслов, као и да је из рукописа с почетка XVIII века а да се он чува у књијници Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу, раније под бр. 638^[62], сада под сигн. IV а 30.^[63]

Пођемо ли, дакле, од познатих већ закључака о старини народне поезије, посебно бугарштица, анализе песама и поређена са записаним предањем код Вука Карацића и белешке из *Савинског летописа*, од коментара Стојана Новаковића изреченог поводом Петрановићевих песама и мишљења Ватрослава Јагића, можемо покушати, бар приближно, да дођемо до решења о старини мотива у старој и народној књижевности. Како смо мишљења да су песме *Царска ријеч* а поготово *Високи Стефан и цар Бојадин* и *Царство по Косову* каснијег постанка, нећемо их узимати у обзир при одређивању старине мотива. Према томе, бугарштица, Вук и *Савински летопис* могу пружити нешто поузданије. Белешка у *Летопису* могла је настати под утицајем народне песме или усменог предања. Значи, поставља се питање односа старине бугарштице и забележеног предања код Вука. Помињање Русије у причању у *Рјечнику* показује да је оно доцније забележено и да је предање које се налази у *Рјечнику* млађе од бугарштице. Према томе, бугарштица, најстарија од познатих обрада мотива о рођењу Сибињанин Јанка у народној књижевности и прича из *Савинског летописа* из XVII века, старије су у односу на остале. Како се једино у њима говори о девојци а не о хату и обећању добијеном на превару, и то би био податак који би, можда, указивао на њихову старину у односу на друге песме и Вука. Не би требало заборавити ни то да се усмено предање могло временом мењати, па и другачије модификовати, све до времена док није било записано. Претпостављамо да је легенда о рођењу Сибињанин Јанка могла настати још у XV веку, песме у XV или XVI веку и да су свакако утицале на постанак приче у *Савинском летопису*, но никако то нису песме које ми данас знамо, већ оне које су им претходиле. Можда је највероватније да је то била песма попут познате бугарштице, која поред тога што је забележена на истом терену на коме је настао и *Савински летопис*, једина од обрада мотива у народној књижевности има највише заједничког са белешком у *Савинском летопису*. Чињеница да су бугарштица и *Савински летопис* из јужних, бокелских крајева, никако не искључује могућност постанка легенде о Деспоту и војводи Јанку у Подунављу.

Пишући о мотиву рођења Сибињанин Јанка, презентирали смо једно од интересантних питања односа народне и старе књижевности. Говорећи о пореклу, времену и месту постанка мотива Јанковог рођења и о његовој обради у народним песмама, у причању код Вука Карацића у *Рјечнику* и *Животу и обичајима народа српскога* и у *Савинском летопису* из XVII века, настојали смо да дођемо до реалних

закључака о евентуалном међусобном утицају. Цитирајући и коментаришући мишљење Вилхелма Волнера, Андре Гавриловића и Томе Маретића о пореклу овог мотива, о утицају из персијске књижевности из *Шахнаме*, разматрајући поставке Веселина Чајкановића о овом мотиву као типичном за рођење јунака уопште, анализирајући и упоређујући четири Фирдусијева певања и причу из *Рјечника*, поставили смо претпоставку да је мотив о рођењу Сибињанин Јанка могао бити донет и наслеђен из прапостојбине, да је и био везан чак за неке друге личности а да је у XV или XVII веку пренет и на Стефана Лазаревића, односно Сибињанин Јанка. Можда баш и под утицајем персијске приче, која је у наше крајеве могла бити унесена преко Турака и Византије. Ма колико изгледале различите, ове две могућности не искључују једна другу. Више од овога проблема, интересовало нас је питање узајамних веза народних песама, приче из *Рјечника* и *Савинског летописа*. Анализа ових дела, њихове заједничке црте а још више разлике показују да им је мотив у основи заједнички. Да су песма *Царска ријеч*, *Високи Стефан* и *цар Бојадин* и *Царство по Косову* доцнијег постанка и можда не ни праве народне песме а свакако су међусобно ближе и у тешњој вези са причом из *Рјечника* Вуковог но бугарштица и белешка из *Савинског летописа* XVII века. Да је Петрановићева песма најмлађа по постанку и вероватно настала под утицајем предања записаног у *Рјечнику* и Милутиновићеве песме или да су скоро истовремено постојале варијанте исте песме у Црној Гори и Босни, што опет не искључује паралелни утицај и Вука и Милутиновића као писаног извора. Чини нам се да једино бугарштица чува старину и показује, више но друге песме и Вук, сличност са *Савинским летописом*, па је и песма попут ове, највероватније, и утицала на стварање приче у *Савинском летопису*. Песме су се временом мењале па су тек тако подмлађене, изузев бугарштице, у овом облику и забележене. Покушали смо да укажемо и на то због чега је деспот Стефан Лазаревић био најпогоднија личност за коју би се везао мотив Јанковог рођења. У заједничком непријатељу и једног и другог народа у Подунављу, и Срба и Угара, у низу других разлога, одиста комплексних, налазили смо оправдање за то преплитање судбина двеју крупних историјских личности. Чини нам се да би логично било очекивати да је прича о Деспоту и о војводи Јанку настала у Подунављу. Могуће је да је постала и у другим крајевима, али свакако у онима до којих је допирала угарска моћ. Легенда је, како смо већ рекли, могла настати већ у XV веку, а најкасније у XVI. Песме такође. Сигурно је пак да су песме у Босни, Херцеговини и Приморју добиле свој коначни облик и да су се ту најдуже задржале. Ту су и забележене.

Чињеница да је и у народној и у старој књижевности обрађен један исти мотив о рођењу Сибињанин Јанка, и то у оноликој блискости коју смо више пута истицали, пружа још једну потврду тврђењима о дубоким узајамним везама ових двеју књижевности које су се развијале истовремено, али свака у другој средини.

Белешке

1 Томо Маретић, *Наша народна етика*, Београд 1966, 211.

2 Исто.

3 Ђорђе Сп Радојичић, *Развојни лук старе српске књижевности*, ЛМС, 1960, књ. 385, 341.

4 Исто.

5 Јелка Ређеп, *"Повест о убијању Батија"*, споменик подунавске књижевности, Годишњак Филозофског факултета у Новом Сад, књ. XI/1, 1968, 215-220.

6 Ђорђе Сп. Радојичић, нав. дело, 341.

7 Исто.

8 *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*, Сабрао и на свијет издао Валтазар Богишић, књ. I, Биоград, 1878.

9 *Пјеванија црногорска и херцеговачка сабрана Чубром Чојковићем Црногорцем*, Лајпциг, 1847, бр. 160, стр. 295.

- 10 *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*. Скупио Богољуб Петрановић. Епске пјесме старијег порекла, Београд, 1867, бр. 25 (*Сан царице Милице*, 260); бр. 27 (*Високи Стефан и цар Бајазит*, 322); бр. 28 (*Високи Стефан и цар Бојадин*, 338); бр. 29 (*Високи Стефан и Вук Бранковић*, 363).
- 11 *Српске народне пјесме* из збирке Новице Шаулића, Београд, 1929, 73-86 (*Царство по Косову*)
- 12 Вук Стефановић Караџић, *Српски Рјечник*, 1898, 699.
- 13 Вук Стефановић Караџић, *Живот и обичаји народа српског*, Београд, 1957, 229-230.
- 14 Др Фехим Барјактаревић, *Фирдусијев живот и дело*, Предговор књизи *Рустем и Сухраб*, епизода из *Шахнаме* у 25 певања, СКЗ, Београд, 1928, 57-58.
- 15 *Indogermanische Forschungen*, Strasburg, 1894, 448-456.
- 16 Вук Стефановић Караџић, *Српски Рјечник*, III издање, 609.
- 17 Андра Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности усменога постања*, Београд, 1912, 122123.
- 18 Исто.
- 19 Исто.
- 20 Томо Маретић, нав. Дело, Загреб, 1909, 168.
- 21 Исто, 179.
- 22 Исто.
- 23 Исто.
- 24 Др Фехим Барјактаревић, нав. дело, 75-76.
- 25 Иларион Руварац, *Две студентске расправе*, Прештампано из "Седмице", Нови Сад, 1889.
- 26 Веселин Чајкановић, *Митски мотиви у традицији о деспоту Стефану Лазаревићу*, Богословље, Београд, 1927, 180-187.
- 27 Етнографски зборник, 31, 1924, III.
- 28 Босанска Вила, II, 1896, 196.
- 29 *Савински летопис*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. IV, Београд, 1927, 169-178.
- 30 Ђорђе Сп. Радојичић, *У тамним облацима ка најсветлијим сунчаним зрацима*, ЛМС. јун 1956, 583-602.
- 31 Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, IV, Беч, 1833, 16.
- 32 Ватрослав Јагић, *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, Рад ЈАЗУ II Загреб, 1868, 210.
- 33 Валтазар Богишић, нав. дело, бр. 8, 25-28.
- 34 Владан Недић, *Сима Милутиновић Сарајлија*, Београд, 1957, 7.
- 35 Ватрослав Јагић, *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, Рад ЈАЗУ II, Загреб, 1868, 211.
- 36 Исто, 208. Петрановићев певач, Илија Дивјановић, био је писмен.
- 37 Ђорђе Сп. Радојичић, нав. дело, 588.
- 38 Исто.
- 39 Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Пезаро, 1601.
- 40 Сава Владисављевић, *Књига историографија*, Петроград, 1722.
- 41 Јелка Ређеп, *Повератак Сибињанин Јанка са Косова*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд-Приштина-Тршић, 1985, 15, 329-337.
- 42 Мирослав Пантић, *Непозната бугарштина о деспоту Ђурђу и Сибињанин Јанку из XV века*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1977, књ. V, св. III. 433.
- 43 *Јелка Ређеп*, нав. дело, 334.
- 44 Валтазар Богишић, нав. дело, 31-34.
- 45 Исто, 72-74.
- 46 Опширније о томе говорили смо у наведеном раду, стр. 334 и даље.

- 47 Константин Филозоф у *Житију деспота Стефана Лазаревића* (Београд, 1989, 96) о Стефановој женидби прича следеће: "Цар Јован га посла да оде с лађама његовом тасту на Митиленско острво да га са лађама спроведе у Арбанасе. Јер овај намеравао је да тамо иде. А овај (таст) предузе (све) јер му се указа прилика да види светлу даницу у своме граду; и у овом најизабранијем и красном граду Митилени не беше места где га овај Катеолуз није гостио, спремајући проводе и гозбе у својим баштама и вртovima уз клицање: "Многаја лета, Владико", као што је обичај владалачком чину. Тада је овај превисоки (Стефан) о коме је реч, угледао и кћер овога владара, коју после узео за жену. Јер по матери је и ова нећака цара Мануилу, од кога се и господа и тај род називају Палеолози. Тако му рече овај Катеолуз: "Коју хоћеш од мојих кћери, узми себи за жену". А ово се догоди уз савет и суделовање царице Јованове, њезине сестре".
- 48 Константин Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд, 1989, 98 и даље (опис Грачаничке битке).
- 49 Ђорђе Сп. Радојичић, нав. дело, 586.
- 50 Константин Филозоф, нав. дело, 118.
- 51 Ђорђе Сп. Радојичић, нав. дело, 194 и даље.
- 52 Константин Јиречек, *Историја Срба*, Београд, 1932, 1, 345.
- 53 Ђорђе Сп. Радојичић, *Развојни лук старе српске књижевности*, Нови Сад, 1962, 39.
- 54 Ђорђе Сп. Радојичић, *Књижевна стремљења деспота Стефана Лазаревића, Творци и дела старе српске књижевности*, Титоград, 1963, 190.
- 55 Томо Маретић, нав. дело, 9
- 56 Исто, 11.
- 57 Ватрослав Јагић, *Косовски јунаци и догађаји у народној епизици*, написао Т. Маретић, у Загребу, 1889(Архив XII, 1890). *Избрани краћи списи*, Загреб, 1948, 493.
- 58 Богољуб Петрановић, нав. дело, XVI-XVII.
- 59 Исто, XVI.
- 60 Исто, XVII.
- 61 Др Асмус Серензен, *Прилог историји развијања српских јуначких песама*, (прев. Јован Радонић) Просветни гласник, бр. 12, Београд, 1894, 575.
- 62 За загребачки рукопис ЈАЗУ бр. 638, у коме се налази и песма *Деспот Стјепан Лазаревић и Сибињка дјевојка, родитељи Сибињанин Јанка*, каже да "нарјечне особине доказују" да је из Боке Которске и да је писан "руком Бокијеља западне цркве" а да га је нашао "по свој прилици" заједно са другим рукописима наш сабирач народних старина Иван Кукуљевић.
- 63 Мирослав Пантић, *Народне песме у записима XV-XVII века*, Београд, 1964, 270.
- 64 Прво поглавље ове књиге објављено је под насловом *Мотив о рођењу Сибињанин Јанка у нашој старој и народној књижевности*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. VIII, Нови Сад, 1964-1965, 189-220. Поред незнатних измена, рад је допуњен резултатима новијих истраживања.

Мађарско предање о рођењу Јаноша Хуњадија

Компаративно проучавање творевина усмене књижевности, четири народне песме и усменог предања код Вука, са белешком из *Савинског летописа* XVII века, показује да се ради о јаким узајамним везама наше усмене и писане књижевности. Комплексно изучавање порекла, времена и места настанка мотива рођења Сибињанин Јанка, уверило нас је да се читав овај проблем мора разматрати у једном ширем контексту а свакако и у вези са настојањима да се повеже како судбина две значајне историјске личности, деспота Стефана Лазаревића и војводе Јанка Хуњадија, тако и историје српског и угарског народа у средњем веку.

Чињеница да је код Мађара сачувано усмено предање о рођењу Јанка Хуњадија слично нашем, подстиче нас да овај проблем сагледамо шире и тако пронађемо сигурније доказе о везама српске и угарске књижевности.

Протестантски беседник, штампар и један од најбољих прозаиста XVI века у Мађарској, Гашпар Хелтаи, у *Magyar Kronika*^[1] и то у одељку о Хуњади Јаношу, ердељском војводи и његовим^[2] каже да мора да говори о пореклу и роду Јаноша Хуњадија не по списима Бонфинијевим^[3] "него према истинитој историји, коју смо чули од оних, чији су очеви некада служили Јаноша Хуњадија, и заједно с њим били у многим бојевима"^[4]. Гашпар Хелтаи одбацује причање Италијана Антонија Бонфинија, чувеног историчара из времена Матије Корвина, о Хуњадијевом пореклу и повезивањима с Римљанима, јер у томе види удољовавање жеље краља Матије да има славно порекло. Историчар и хуманиста, Бонфини^[5] је живео дуго година на двору краља Матије Корвина, сина Јаноша Хуњадија, и по краљевој наредби написао је дело *Rerum Ungaricarum Decades*^[6]. Бонфинијева намера је била да нас увери у римско порекло Корвина, но овакво тврђење је неприхватљиво. Према белешци издавача књиге *De rege Mathia (Matyas Kiraly)*^[7], која представља посебно издање из књиге *Rerum Ungaricarum Decades*, Бонфини је погрешно тумачио и натписе и податке са којима је располагао. Краљу Матији Корвину је одговарало повезивање са Римљанима, јер су га многи сматрали пореклом Влахом, дакле полутаном. Његови непријатељи су потцењивали његово безимено порекло, па се говорило да је отац Јаноша Хуњадија био Влах. Цар Фридрих се очевидно није одушевљавао таквим пореклом Матије Корвина. Властела га је подржавала у томе. Бонфини истиче да Немци, као непријатељи Мађара, неће да признају Матијино порекло, и порекло његовог оца Јаноша Хуњадија од Корвинуса, упркос присуства њиховог грба са гавраном, већ шире неукусну причу коју је некада био измислио гроф Цилеи^[8]. Познато је да је постојала не само велика нетрпељивост већ и отворено непријатељство између породице Јаноша Хуњадија и Улриха Цељског. "Мешање грофа Улриха у питање наслеђа и туторства младог Ладислава, а тиме и у унутрашње послове и распре у Угарској, Чешкој и Аустрији, постало је судбоносно за грофа Улриха и за будућност цељске породице"^[9]. Један од непријатеља које је стекао свакако је био Јанош Хуњади. Борбе између Хуњадија и Цељског водиле су се у Хрватској и Штајерској, а завршиле су се под притиском пораза који су Турци задали угарској војсци на Косову 1448. године, уговором о миру склопљеном 1451. у Смедереву. По томе уговору, Хуњади је био обећао да ће се његов син Матија оженити Улриховом ћерком Јелисаветом, но до брака није дошло. Цељски је имао други план: намеравао је да уда Јелисавету за старијег сина Хуњадијевог Ладислава, но овај не само да није био присталица везе са Цељским, него је био против њега. Нетрпељивост младог Хуњадија и његових присталица нарочито се појачала када је, после смрти Јаноша Хуњадија (1456), хабсбуршки краљ Ладислав поставио грофа Улриха Цељског за краљевог намесника. Ово непријатељство младог Ладислава Хуњадија и Цељског завршило се убиством грофа Улриха у једно недељно јутро, 9. новембра 1456. у Београду, у који је гроф био дошао заједно са краљем Ладиславом,

намеравајући да пође у борбу против Турака. Дакле, сасвим је извесно да је било и непријатељства и мржње између Хуњадијевих и грофа Цељског, можда још више код Хуњадијевих, али то још увек није довољно сигуран а још мање поуздан доказ да је причу о Јанковом рођењу измислио баш гроф Улрих, осим ако за то немамо и других доказа.

Кардош Тибор^[10] сматра да је Бонфинијево доказивање римског порекла Матије Корвина измишљотина, да град у коме је рођен Јанош Хуњади није познат, али да се претпоставља да је од раног детињства живео у тврђави Хуњад, а легенда коју спомиње Бонфини у књизи није фикција Цилеи Улриха, већ је вероватно народна прича, евентуално источног порекла. Кардош Тибор још напомиње и да се она јавља у нешто другачијем виду и у Хелтаиевом преводу (Magyar Kronika 1575.).

Од необичне је важности чињеница да се у мађарском усменом предању говори на сличан начин о рођењу Јаноша Хуњадија као и код нас, у нашој народној и старој књижевности. Отуда ћемо се задржати на обема причама, и оној коју износи Бонфини као измишљотину грофа Цељског, и оној коју Хелати Гашпар доноси. Погледајмо најпре причу која се налази код Бонфинија.^[13]

"Говоре, како је краљ Сигисмунд, боравећи у Ердељу, спавао с ћерком неког слободног Влаха. Када ју је после три месеца поново зажелио и призвао, нађе је трудну. Сјајно ју је наградио и као знак обележја дао јој је прстен с тим да ако се дете роди да га отхрани, а потом пошаље њему с прстеном. Девојку су потом с великим миразом удали за једног Влаха племићког порекла, дајући му на знање њен случај. Због великог мираза, али и због славе да се девојци десило с тако узвишеном особом, он није одбио понуду девојке. Кад је дошло време, роди се лепо здраво мушко дете кога мати назове Јанош. Када је једном детенце лежало у мајчином крилу, долети један гавран и уграби златан прстен добивен као обележје. Мајка се веома растужи, замоли одмах мужа да гони гаврана и да врати прстен, јер ће иначе крадљива птица упропастити лепе наде за будућност њеног сина. Муж напослетку устрели гаврана и тако врати прстен. Јанош је постао леп дечак. По налогу своје мајке, отишао је Сигисмунду и показао прстен. Краљ је препознао прстен и богато обдарио сина поседима и селима. Да је ова прича истинита, ко не би помислио да би му прекомерно дарезљиви цар Сигисмунд, који није имао мушког потомства, дао не само земље него и краљевство".

За Хелати Гашпара је прича коју нам презентира "истинита историја". Није невероватно да је та прича доиста и била веома популарна и распрострањена, јер је до Хелатија, који је умро 1575. године, стварно и могло допрети причање оних који су војевали са Хуњадијем. По усменом предању које је забележио Хелтаи, Јанош Хуњади је син краља Сигисмунда и лепе племићке из рода Моржинеја. Сигисмунд је, каже легенда, био ожењен краљицом Маријом, ћерком краља Лајоша а љубав са лепом Моржинејом водио је пред један војни поход. Како је војводство Монтенија било под мађарском влашћу, Сигисмунд је, на позив војводе Мирче, пошао да му помогне у борби против властитог брата војводе Дана, који је постао турски приврженик.

"Пошавши из Будима, прође кроз Мађарску и стиже у Ердељ. Када се улогорио поред Истрија (данашњи Стрић) крај Деве, бавио се тамо једно време док не стигну алфелдски јунаци и док њега и његову војску не прими ердељски војвода. Пошто је тамо дуже време боравио, досади му без жене и поче да испитује своје слуге о овом крају: какав је то крај, да ли је леп свет у њему а нарочито да ли су видели какве лепе жене и девојке негде у околини.

Слуге му рекоше да су видели лепе особе, нарочито једну доиста лепу девојку код једног богатог бојара, којој нема пара надалеко у земљи. Краљ Сигисмунд посла по њу своје слуге. Када су довели девојку и када се увече наша пред краљем, рече му "Величанство, ја сам племићка девојка из рода моржинског, ако хоћеш са мном да проведеш ноћ, сместа ћу затруднети од тебе. Каква би била после тога судбина моја и мога детета? То нека буде твоје величанству прва помисао". Рече краљ Сигисмунд:

"Ако од мене затрудниш, бринућу се за тебе, даћу леп посед теби и твоје детету а твој род ћу још више оплеменити и подићи му углед". За то јој је дао веру и потврдио још и стиском руке.

После неколико дана пође са војском у земљу Монтенеју. Тамо се сукобио са Власима и Турцима и, победивши их, ушао у Никопол, покорио га, и опустошио. Враћајући се после тога, поново је прошао Ердељом и поново се зауставио код Истрија на ранијем месту. Поново је послао слуге по лепу девојку моржинску. И рече му девојка: "Величанство, оно чега сам се плашила, десило се, јер сам затруднела од тебе. У име бога, молим те, величанство, не напуштај ме јер ћу бити у великој невољи. Како ће ми бити тешка судбина". Краљ је одмах почео да рачуна време прошло је четири месеца откада је био с њом. И с прста је скинуо један од прстенова па, дајући га моржинској девојци, рекао: "Не бој се ништа, ово држи као обележје. Овим ћеш моћи заштити себе од свих невоља. Даћу и писмо. Уздај се у бога". А ујутру јој је дао богат поклон и отпустио кући. Потом покрене војску и, прешавши Мађарску, стиже у Будим.

У то време беше тамо бојар по имену Воик Бути. Он је побегао из земље Монтеније због велике неправде. Лепа Моржинеја испричала му је своју судбину а он, када је видео њену лепоту и богатство узео ју је за жену. У међувремену, војвода Мирча је позвао Воика Бутија да се врати кући и обећао му повратак свих његових поседа. Воик Бути узео је своју лепу жену вратио се с њом кући у Монтенеју и тамо су потом живели заједно. После кратког времена, лепа Моржинејка је пала у постељу и родила Бутију доиста лепог сина. Кртивши га дали су му име Јанкула. Мајка се веома бринула о њему и лепо га васпитавала, као што јој је наложио краљ Сигисмунд. После извесног времена, када је краљ Сигисмунд поново ушао са војском у Монтенеју да ратује с Турцима, Моржинејка је понела дете Јанкулу, ушла код краља и ставила пред њега дете са писмом и прстеном. Када је краљ видео писмо и прстен, веома се обрадовао Јанкули. И рекао је жени да касније доведе дете у Будим, тамо ће му све објаснити. Јер жели да води бригу о њему, чему су се не само они обрадовали, него и цео народ.

Када је Сигисмунд све своје послове тамо обавио, вратио се у Будим. Доцније, Моржинејкин муж је умро, а она се са својим лепим сином вратила у Ердељ, и тамо се настанила. Једном је рекла своје брату Гашпару Моржинском: Вољени брате, хтела бих на пут с овим дететом, треба да идем у Будим. Отпрати ме... Рече јој брат: Добро, сестро. Далеко је Будим, како ћеш тамо стићи? Рече жена: Далеко или не, мени је тамо ићи. Ако самном дођеш, велико ћеш добро учинити малом Јанкули, па и целом народу. Чувши ово, Гашпар Моржински се замислио и рекао: Оставимо то мало, док не промислимо. Видећемо.

После неколико дана жена се спремила да пере, а Јанкулу спустила на земљу да мирује и игра се у прашини, али дете поче веома плакати. Жена му приђе и даде Сигисмундов прстен Јанкули у руке да се с њиме забави. Јанкула се на тлу неко време играо прстеном. Један дебели гавран видео је с дрвета леп светлуцав прстен у дечјим рукама, слетео, зграбио прстен из дечије руке и узлетео на дрво. Дете је почело запомагати. Мати остави сапуњање, дотрча до детета, а прстена нема. Погледавши на дрво, виде како се гавран кљуном игра светлуцавим прстеном. Уплашила се жена, отрчала брату и вапијући му испричала шта се десило. Вољени брате. Дођи. Крадљиви гавран упропастиће сву нашу срећу, јер му је у кљуну прстен краља Сигисмунда, који ми је дао као обележје када сам удовољила његовој жељи. Ако зли гавран однесе прстен, никада нећу смети пред краља, нећу му смети изложити ствар сиротог Јанкуле. Јао, јао, шта ћу!

Моржински, такође уплашен зграбио је лук и тоболац и пошао за сестром. Гле, гавран на дрвету игра се прстеном у кљуну. Одмах је на њега одапео стрелу, али је у великом немиру погрешно и није погодио гаврана. Другом стрелом погодио је гаврана, овај је пао с прстеном и обоје су се веома обрадовали.

Гашпар Моржински је због овог случаја схватио захтев своје сестре и повео је, заједно с Јанкулом, у Будим. Једнога дана, када је краљ после ручка изашао на градски трг да шета, пришла му је Моржинејка с Јанкулом, пружила му писмо и прстен и рекла: Величанство, погледај ово, молим те. Сети се свога обећања и не омрзни мене, сиротицу и свога сина. Смилуј се, величанство, и моме роду.

Краљ Сигисмунд је мало поцрвенео, затим се одмах насмешио Јанкули. Затим јој је вратио прстен, рекавши: Добро си учинила што си дошла и што си донела дете. Бринућу твоју бригу. Начинићу господина од Јанкуле. И твој род ћу уздићи. И краљ одмах позва бана Ференца и нареди му: Поведи ове и добро их смести, брини се о њима. Старај се да ни у чему не оскудевају, не допусти ми да их заборавим, подсети ме да их доцније са срећом спреим натраг у Ердељ. Бан Ференц их је одвео у Пешту, једном грађанину у кућу и ту их гостио сваки дан, као да су сваки дан у сватовима. Краљ је често слао по малог Јанкулу, доводио га у Будим и насамо се играо са њим. И када га је отпуштао кући, даривао би га многим златним прстењем, златним ланцима, оковратницима од златних форинти и тако га је слао кући.

Месец дана касније бан Ференц, када је видео краља у добру расположењу, рече му: Величанство, време би било да малог Јанкулупустиш натраг. Веруј ми, господару, колико ја могу да оценим, ако буде Јанкула жив и здрав, биће велики човек. Краљ му је одмах даривао Хуњад повише Деве, с околним поседима. Запечатих је даровницу тајним печатом и послао је наређење ердељском војводи да га уведе у посед и да га обезбеди од свега. Гаврана који у кљуну држи прстен дао је за грб Јанкули и целом роду Моржинеји. Моржинејима је дао и леп поседу Хетсегу. Жену је даровао великом сумом златних форинти и кочијом, шестопрегом. Поред тога обилно им је дао путног трошка. И после тога пустио их је за Ердељ у великој радости^[15].

Упоредимо ли ове две приче из мађарског усменог предања, видећемо да су веома сличне. Прва је само краћа, па вероватно и старија варијанта друге приче, која се временом употпуњавала новим елементима у појединостима о Сигисмундовом походу на Турке, о Моржинејином брату, о бану Ференцу, о Моржинејином боравку у Пешти и Сигисмундовим играма са малим Јанкулом. У суштини сиже обе варијанте је исти, само што је Хелатијева варијанта опширнија и богатија. Мотив је у основи заједнички и несумњиво је да су то две варијанте једне исте приче.

Причање о Јанкуловом рођењу умногоме нас подсећа на нашу обраду мотива о рођењу Сибињанин Јанка, и то понајпре на ону коју налазимо у бугарштици, већ и по томе што једино она, поред *Савинског летописа*, говори о девојци а не о обећању датом за хата и о подметању девојке на превару као друге народне песме и предање у *Рјечнику*. Напоменули смо већ да бугарштина у односу на остале наше обраде показује старину и зато је њено довођење у везу са мађарском причом, која може бити изворна, веома интересно. Разлике, дакако, постоје. И док су Сигисмундова љубав са лепом Моржинејом и Јанкулово рођење само епизоде из друге приче о ердељском војводи Јаношу Хуњадију, дотле наша бугарштина прича само о Стјепану, младој Сибињки и Угрин Јанку војводи. Уосталом, народна песма и опева само један догађај. Ипак, Хелтаи Гашпар посвећује пуно пажње овом догађају, и веома детаљно прича и о Сигисмундовом спремању у војни поход против Турака, о логоровању у Истрију крај Деве и краљевој самоћи без жене. Краљ Сигисмунд је, по причи, ожењен а за Стјепана се каже да му по доласку у Сибињ доведе девојку:

"Ер се нијеси, мој витеже, ни вјерио ни оженио"^[16]. По томе што му сибињска господа саветују да узме девојку за драгу љубу, можемо веровати да је девојка угледнијега рода и она га бира за господара:

"Ер ми бјеше он Стјепан од кољена господскога"^[17]. Мађарска народна прича истиче лепоту девојке, наглашавајући да је она племићког рода, кћи богатог бојара, и то код Хелтаија, пошто је код Бонфинија речено да је она ћерка неког слободног Влаха. Обе девојке, и Сибињка и она из мађарског усменог предања, страхују за своју

будућност, али и будућност свога детета. У причању код Хелтаија девојка чак условљава везу са Сигисмундом претходним обећањима, јер предосећа да ће родити дете. Тога нема код Бонфинија. Нису иста ни обећања. Краљ обећава девојци посед, а њеној породици већи углед (Хелтаи), док Стјепан обећава да ће је, ако се врати са Косова, узети за драгу љубу. Није исти ни ратни поход. У мађарској причи код Хелтаија, говори се о бици код Никопоља (код Бонфинија се то и не спомиње), а у бугарштини се опет помиње битка на Косову. Оба владара имају истога непријатеља Турке. Краљ Сигисмунд оставља прстен и писмо за дете (код Бонфинија само прстен) тек по повратку у Ердељ, у Истриј (Истриј се не спомиње у Бонфинијевој причи) из Никопоља, кад му девојка саопштава да ће родити дете, док Стјепан пре одласка у бој даје дарове, шестопер буздован за младића, а златне ножеве за девојку. Он се не враћа са Косова а девојка му рађа Јанка војводу и Русу девојку.

"Нека му се они броје да су његова млада дјеца"^[18].

Тако се завршава наша бугарштина *Деспот Стјепан Лазаревић и Сибињка девојка, родитељи Сибињанин Јанка*, а мађарско усмено предање (Хелтаи) врло опширно прича о удаји Моржинеје, о Јанкуловом рођењу, о каснијим сусретима краља Сигисмунда са Јанкулом и Моржинејом и њиховом боравку у Ердељу, о гаврану и прстену, о боравку у Пешти, о бану Ференцу и Сигисмундовим играма са малим Јанкулом, о грбу богатим даровима, замку Хуњад крај Деве и повратку Моржинејином и Јанкуловом у Ердељ. Детаљи и епизоде из Хелтаијеве приче, којих нема у Бонфинијевом причању а на које смо указали, не умањују разлику између прве варијанте и бугарштите више но између бугарштите и друге варијанте нити више приближавају Бонфинијево причање нашој песми.

Причање о рођењу Јаноша Хуњадија код Хелатија Гашпара је опширније, потпуније и аутентичније од онога које налазимо у нашој књижевности. Разлике постоје и у поређењу са бугарштицом, али су одступања још већа у другим нашим обрадама (Вук, Милутиновић, Петрановић, Шаулић). Па ипак, то не значи да у овом мађарском предању не можемо тражити корене и инспирације за нашу обраду мотива о рођењу Сибињанин Јанка. Разлике које и постоје између причања код Мађара (чак и ако узмемо у обзир обе варијанте) и бугарштите и наших других обрада, нису толико битне кад гледамо проблем у целини. Мање су важна нека одступања (на пример, врсте дарова), а нови су елементи, како се чини, у бугарштини у односу на мађарску причу: Стефанов неповратак и рађање близанаца а не само Јанка. Рађање близанаца карактеристична је за све наше обраде, изузев *Летописа*, и вероватно је каснији додатак, али је занимљивији Стефанов неповратак са Косова. Стефан Лазаревић се, пошто је престао бити турски вазал, доиста сукобио са Турцима на Косову (Грачаничка битка, 1402), но могуће је да је у свести нашега певача била Косовска битка 1389. из које се није вратио ниједан јунак. Мешајући ове две косовске битке, Стефан не само да се (по бугарштини) не враћа из боја, већ тако остаје частан и у односу на девојку. Спречила га је само смрт да не изврши обећање. Од свих познатих нам обрада мотиви Јанковог рођења, у бугарштини па и у осталим деловима наше старе и народне књижевности, мотив о рођењу Сибињанин Јанка, односно Јаноша Хуњадија, у основи је исти и несумњиво заједнички. То потврђују и заједничке црте предања и бугарштите: љубав са девојком, свеједно да ли краља Сигисмунда или деспота Стефана, пред одлазак у ратни поход против Турака, углед девојке и њено страховање, поклањање дарова као залога и рађање Јанкуле, односно Јанка. У наше млађе варијанте уношени су нови елементи, но мотив у основи није окрњен.

Мотив о рођењу чувеног угарског јунака Јаноша Хуњадија, односно Сибињанин Јанка, пренет је чини се, са краља Сигисмунда на деспота Стефана Лазаревића. Мотив је у Угарској могао настати у XV веку, вероватно нешто после Никопољске битке(1396)

која се помиње у варијанти код Гашпара Хелтаија. У тој бици Стефан је, као турски вазал, учествовао на страни Турака а против Сигисмунда, али већ неколико година касније, после Ангорске битке(1402), престао је бити турски вазал и постао угарски, Сигисмундов вазал. По причању Константина Филозофа, Стефана су на Косову, код Грачанице (1402) дочекали Турци, када се враћао из Ангорске битке. Стефан ту "веома мужаствено изађе с војском, да кад га угледаше, друг другу ускликну: "Гледајте, гледајте Лазарева сина. И одмах са (оним) речима бегу се дадоше"^[19]. 1408. године угарски краљ Сигисмунд је основао ред Змаја, удружење феудалаца за ширење међусобних братских односа и за чување вере и феудалних права и обичаја. Први на листи тога реда био је деспот Стефан Лазаревић и имао је право да "венчава" за витезе "благородне и славне" у Угарској. Многи странци, а нарочито Угри, желели су да ступе у Стефанову службу и "хвалили су се да их је он произвео за витезе". У Стефановој биографији Константин Филозоф прича да деспот Стефан на сабору у Будиму 1412. године "најсветлији пред свима беше, као месец посред звезда, и из далека видим беше свакоме, и савети његови сви на месту беху, као они који се не могу оборити"^[21]. Истицали смо већ многоструке везе Стефанове са угарским краљем Сигисмундом. У Стефану Лазаревићу, том храбром ратнику, оданом вазалу, мудро политичару, даровитом писцу и разборитом владару, у чије је време Србија ојачала после пораза на Косову 1389, с разлогом се може видети најпогоднија личност за коју се могла везати легенда о рођењу Сибињанин Јанка. Управо то потврђује и мађарско усмено предање о рођењу Јаноша Хуњадија. Легенда која се код Мађара везана за великог и чувеног угарског краља, који је Хуњадијевима (Јанковом оцу) дао на дар град Вајда Хуњад у Ердељу, пренела се у нашој књижевности на Сигисмундовог савременика, саучесника у борби против Турака, угарског вазала и једног од најзначајнијих средњовековних владара, на деспота Стефана Лазаревића. Везивање Јаноша Хуњадија за краља Сигисмунда у мађарском предању, и Сибињанин Јанка за деспота Стефана Лазаревића у нашем предању, показује и тежњу да се у овом знаменитом јунаку види продужетак лозе Сигисмундове и оправдање за Стефанов брак без деце, па тако и директног наследника. Јасно је да инспирацију и узор за наше предање о рођењу Сибињанин Јанка морамо тражити у мађарском усменом предању о рођењу Јаноша Хуњадија. Сасвим и очигледно да је наша прича настала као одјек мађарске а даје Стефан Лазаревић био најпогоднија личност за коју се она могла везати. Варијанте мађарске приче о рођењу Јаноша Хуњадија поткрепљују наше мишљење да оправдање за преплитање судбине двеју значајних историјских личности, Хуњадија и Лазаревића, видимо у заједничкој судбини Срба и Угара у Подунављу у XV веку, у њиховој борби против Турака и жељи за зближавање и повезивање српске и угарске историје. Ово преношење мотива са Сигисмунда на Стефана истовремено показује блискост, дубоку узајамност у односима и животу народа који су живели у овом подунавском поднебљу. Отуда се ни изучавање наше историје и књижевности онога времена не може посматрати одвојено, без повезивања са историјом Угарске.

Претпоставку да би логично било очекивати да је прича о Стефану Лазаревићу настала у Подунављу, о чему смо говорили у првом поглављу ове књиге, можемо само поткрити чињеницом да у мађарском усменом предању постоји легенда о Хуњадијевом рођењу. Постојање варијаната код Мађара сведочи о развијању и трајању те легенде. Обе легенде о рођењу угарског јунака, и мађарска и српска, могле су настати само у Подунављу и то током XV века. Ту су, највероватније, могле настати и најстарије варијанте наших песама о Јанковом рођењу а временом су пренете у крајеве у којима су и забележене. Популарност легенде о рођењу Сибињанин Јанка потврђује и *Савински летопис* из XVII века. То је једина од наших обрада у којој се каже да је Рута кћи Влаха Богута или Будимира, дакле и да је Јанко пореклом Влах.

Разматрајући питање порекла мотива о рођењу Сибињанин Јанка у овој књизи и његова тумачења у науци, дошли смо до уверења да је мотив рођења јунака, као сина

неког великог јунака, могао бити донет и наслеђен из прапостојбине, повезан чак и са неким другим личностима а временом, у XV или XVI веку пренет и на деспота Стефана и Сибињанин Јанка. Постојање легенде о Хуњадијевом рођењу у мађарској књижевности управо употпуњује ову претпоставку, јер нам се сад доиста чини да је мотив о рођењу Сибињанин Јанка пренет са краља Сигисмунда на нашег деспота. Тврђење Вилхелма Волнера о утицају персијске приче о Рустему и Сухрабу из *Шахнаме* на југословенску народну причу, и поред велике сличности која постоји, губи сада свој значај још више. Андра Гавриловић и Томо Маретић су за Волнером понављали како је овај мотив источњачког порекла, док је Веселин Чајкановић у њему видео један од типичних мотива о рођењу јунака уопште. У свом излагању^[22] смо већ напоменули да нам се чини да се ове две могућности, ма колико изгледале различите, не искључују. Најзад, зашто бисмо ми у староперсијском епу, Фирдусијевој *Шахнами*, тражили корене наше приче када прави извор налазимо готово под истим поднебљем, у мађарском усменом предању. Чак и када би се радило о источњачком пореклу овога мотива, па дакле и мотива о рођењу Јаноша Хуњадија код Мађара, или пак о мотиву који је један од типичних мотива о рођењу јунака уопште, наше предање о рођењу Сибињанин Јанка без сумње је настало под утицајем мађарског предања о рођењу Јаноша Хуњадија.

Белешке

1 Др Имре Бори љубазно нам је скренуо пажњу да се у књизи Хелтаи Гашпара (Valogaott Munkai, Magyar kronika, Букарест, стр. 277-282. налази забележено мађарско усмено предање о рођењу Јаноша Хуњадија.

2 Исто, 277.

3 Исто.

4 Исто.

5 Живео је од 1434-1503, пореклом Италијан.

6 Издање из 1568. године.

7 Посебно издање из књиге *Rerum Ungaricarum Decades*, Budapest, Magyar Helikon 1959.

8 Гроф Цилеи Улрик (1406-1456), код нас гроф Улрих Целски, феудални олигарх који је сматрао да пораст његовог богатства и његове моћи омета Јанош Хуњади. Од 1452. године је тотор Ласла V, а после смрти Јаноша Хуњадија је био врховни командант мађарске војске.

9 Милко Кос, *Историја Словенаца*, Београд, 1960, 330.

10 Бонфини, *Matyas Kiraly*, Magyar Helikon. 1959, 349.

11 Исто, 91-92.

12 Heltaı Gaspar, Valogatott Munkai, Bukarest, 278-282.

13 Antonius de Bonifinis, De rege Mathia, *Matyas Kiraly*, Magyar Helikon, 1959, 91-92.

14 *Magyar Kronika*, 277.

15 Исто, 278-282.

16 *Деспот Стјепан Лазаревић и Сибињка дјевојка, родитељи Сибињанин Јанка*, Валтазар Божишић, нав. дело, бр. 8, 25.

17 Исто, 26.

18 Исто, 28.

19 Константин Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд, 1989, 98.

20 Константин Јиречек, *Историја Срба*, Београд, 1952, I књига, 345.

21 Ђорђе Сп. Радојичић, *Књижевна стремљења деспота Стефана Лазаревића, Творци и дела старе српске књижевности*, Титоград, 1963, 189.

22 Ово поглавље објављено је као посебан рад: Ј. Ређеп, *Мотив о рођењу Сибичанин Јанка и мађарско народно предање*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. XVII/1, 1969, 100-106. У тексту који се објављује учињене су незнатне измене.

Мотив рођења у "хроникама" грофа Ђорђа Бранковића

Enyim a fa, az gyumolese
Моје дрво, то је његов плод

Стих баладе^[1] *Szibinyani Jank* значајног мађарског песника XIX века, Агату Јаносу^[2], речи су које изговара краљ Сигисмунд деспоту Стефану Лазаревићу, тражећи да му овај врати Сибињанин Јанка. Арањијева балада сублимише у себи предање о краљу Сигисмунду и Јаношу Хуњадију, Сибињанин Јанку из наших народних песама.

Мађарско усмено предање о Хуњадијевом рођењу забележио је Гашпар Хелтаи, штампар, протестантски беседник и један од најбољих прозаиста XVI века у Мађарској у свом делу *Magyar Kronika*^[3]. И о томе смо опширно говорили у II поглављу ове књиге. Пишући о овом ердељском војводи и његовим знаменитим делима, Хелтаи наглашава да о пореклу и роду Јаноша Хуњадија, говори не по списима Бонифинијевим, "него према истинитој историји, коју смо чули од оних, чији су очеви некада служили Јаноша Хуњадија, и заједно са њим били у многим бојевима"^[4].

Јанко Хуњади једна је од личности из угарске историје којој гроф Ђорђе Бранковић, у свом историјско-мемоарском делу с краја XVII и почетка XVIII века (*Хронике* су настале у времену од 1690-1711), поклања изузетну пажњу.

Изучавања Бранковићевих *Хроника* показала су да он по даљини својих интересовања највише подсећа на византијског историчара XV века, Лаоника Халкокондила^[5], док је по ширини захвата историјских збивања отишао даље од својих претходника. Знање неколико језика, било је важно не само због његове дипломатске каријере, већ је омогућавало Бранковићу да, поред познавања домаћих дела, може користити и служити се и страним историјским изворима. За историчара Ђорђа Бранковића подједнако су биле занимљиве судбине свих народа југоисточне Европе а нарочито је био знатижељан за личности које су непосредније биле везане за српску историју. Посматрамо ли *Хронике* у том контексту, разумећемо зашто писац са готово истом пажњом говори о краљу Вукашину, кнезу Лазару, краљу Матији Корвину, деспоту Ђурђу Бранковићу или војводи Јанку Хуњадију. Бранковић о Хуњадију пише врло исцрпно и опширно, ослањајући се углавном на Бонфинија, но ми ћемо се задржати само на његовом причању о пореклу и рођењу овог угарског великаша.

Описујући догађаје из времена угарског краља Владислава, Ђорђе Бранковић почиње и своје излагање о Јанку Хуњадију:

"Ва то време Иоан именуем и уг'рским езиком Хунјади, нашим же словенским езиком рекоми Јанко воивода седмоградски, сего Владислава кралјам бл(а)гонаречением, тиежде турские варвари, знаменителними трими победами преодолел беше"
(*Хроника*, 549).

Од Антонија Бонфинија он зна за влашко порекло Хуњадијево:

"Сеи убо Јоан Хунјади оца влахиискаго рода имев', иже болјарским' степенем обд'ржим биваше. матер же убо гречаскаго рода ва село же влахииским езиком рекоме Корби рожден бист', нашим же езиком гаврани бити разумеет се, мати же егова гречанкаго рода биваема, неци гл(а)г(о)лати д'рзајут, јако Теодосија цара лозом' векома биваше, Его же ради Бонфиние историк', и деспотским сином ва писании своем именует'его (550-551).

Бранковић износи и другу верзију о Јанковом рођењу,

"они же сведелествујут јако Жигмунда кралја оца имев', от влахо запланински гранични странах",

а потом прича о Хуњадијевој служби краљу Жигмунду

"ва предели именуемие Хунјаод", који добија као награду.

Опширнију причу о рођењу Јанка Хуњадија изложиће Ђорђе Бранковић нешто касније, када буде говорио о Хуњадијевим борбама са војводом Дракулом и о освајању Влашке и Хуњадијевој жељи да наметне свој грб: гаврана са крстом у кљуну и златним прстеном на ноzi. Тада ће, у жељи да објасни симболику Хуњадијевог грба, испричати да је мајка Јанкова, са својим братом и малим, још у пеланама дететом и са прстеном, знамењем по коме ће Јанко бити препознат, пошла краљу Жигмунду.

"Егда Јунако рожден бист' ва влахо за планинску земљу, и мати его моливши брата своего, ка Жигмунду кралју вакупе младенца Јанка ва пелени повита носешчим, и ва путшастију при некие реки. Јанка младенца мати его отпелени разрешивши и водоју оправши егогаврану же из гори зеление прилетевшему, златни п'стен положен биви на пелени видеv', и испустившем се вазел егобеше, братуже еи спешчемубивши, плачевним риданием възбуждает его, вастав'ши жеон скоро течением вазискав', гаврана, и узрев' его в'рху себе летешча стрелоју убив' его, таже са п'рстеном на земљу низпадает, и тако приобрешчим пр'стен паки путшаствију себе вадавајут, донде же Јанка младенца са п'рстеном крал'вским, Жигмунду кралју отнесли сут', таи же бо п'рстен' ва знамение ваздал беше Жигмонд' крал метере Јанка воиводи, егда ју себе ва подложну посадницу имев', војујушчему емува страну влахозапланинскои земли, јакоже о тому и више васломенухом" (60 -604)

По овој причи, дакле, угарски краљ Сигисмунд био би отац Јанка Хуњадија, а златни прстен дат Јанковој мајци као знамење за дете, спасао је Хуњадијев ујак убивши гаврана. У Бранковићевом излагању следи објашњење часнога крста у гаврановом кљуну, но ми ћемо се задржати на оном делу приче у коме се говори о краљу Жигмунду.

О обради мотива о рођењу Јанка Хуњадија у мађарком усменом предању, забележеном код Бонфинија и у делу Гашпара Хелтаија, говорили смо у II поглављу ове књиге. Хелтаи је одбацивао Бонфинијево повезивање Хуњадијевих са Римљанима, и видео је у томе удољовавање жеље краља Матије Корвина, млађег сина Јанка Хуњадија, да има славно порекло. Познато је да је Антонио Бонфини дуго живео на двору краља Матије и сматра се да је по његовој жељи и наредби написао своје дело *Rerum Ungaricarum Decades*. Такође је примећено да се из белешке издавача *De rege Mathia (Matyas Kiralu)*^[6] која представља посебно издање Бонфинијевог дела, види да је Бонфини погрешно тумачио и натписе и податке са којима је располагао. Краљу Матији је одговарало повезивање са Римљанима јер су га многи сматрали пореклом Влахом. Видели смо да Бонфини у свом делу наводи и причу о Јанковом рођењу и да каже за њу да је измишљотина грофа Цељског (Циели Улрика), непријатеља Хуњадијевих. Такође смо истакли да Кардош Тибор, пишући о Бонфинијевом делу, примећује да је Бонфинијево доказивање римског порекла Матије Корвина измишљотина и да није познат град у коме је Јанко рођен, но да се претпоставља да је од детињства живео у тврђави Хуњади. За легенду коју износи Бонфини као фикцију Улрика Цељског, мисли да је народна прича, евентуално историјскога постанка.

Упоредјујући две мађарске варијанте, код Бонфинија и Хелтаија, у II поглављу ове књиге, уочили смо да постоје сличности међу њима. Прва је краћа, свакако старија, док се друга временом употпуњавала новим елементима и појединостима о

Сигисмундовом походу на Турке, о лепој Моржинејки и њеном брату, о бану Ференцу, Моржинејкином боравку у Пешти и Сигисмундовим играма са малим Јанкулом. Установили смо да, без обзира на разлике, обе варијанте имају у основи заједнички исти мотив.

Остављајући по страни дугу причу о Хуњадијевом рођењу, указаћемо само на једну епизоду из Хелтаијевог причања о Моржинејкином брату. После мужевљеве смрти, она је са својим сином живела код свога брата Гашпара Моржинског. Наговарала га је да пођу краљу Сигисмунду у Будим, "јер ће тако добро дело учинити малом Јанкули, па и целом народу". У међувремену, док се брат предомишљао да пођу, и спремала се једнога дана да пере. "Јанкулу је спустила на земљу да мирује и игра се у прашини". Дете је почело плакати, па му је дала прстен да се игра. И овде даље прича како је гавран отео прстен и одлетео на дрво, како је она позвала брата, а овај узбуђен и уплашен, тек је "другом стрелом погодио гаврана". Срећни због тога, отишли су са дететом краљу Сигисмунду у Будим.

Иако забележено предање нема многе појединости о којима говори Гашпар Хелтаи, детаљ са братом Јанкове мајке, а не оцем као код Бонфинија, показује да је Бранковић имао можда друге узоре осим оних на које се сам позивао у свом делу.

На Бонфинија као извор за причу о пореклу Јанка Хуњадија, упућује и Јован Радонић у своме делу о Ђорђу Бранковићу^[7] док Милорад Павић у својој *Историји*^[8] говори о Бранковићевој обради мотива и коришћењу неких сталних епитета, познатих из народне песме(на пример, "гавран... из гори зеленије).

Сличност казивања у Хроникама са Бонфинијевим је неоспорна, но детаљ са братом Јанкове мајке, открива да је Бранковић могао знати и новију верзију легенде о Хуњадијевом рођењу, свеједно да ли ју је нашао у *Хроници* Гашпара Хелтаија, објављеној 1575, или у неком другом извору.

Мотив о рођењу Јанка Хуњадија, односно Сибињанин Јанка, обрађен је у мађарској и у српској народној књижевности. О пореклу тога мотива уопште, а посебно о времену његовог настанка у Подунављу и везивању за личност деспота Стефана Лазаревића, као и о обради тога мотива у нашој старој и народној књижевности, говорили смо у I поглављу ове књиге. Код нас, и у старој и у народној књижевности, Стефан Лазаревић се појављује као отац Сибињанин Јанка. Он са девојком Сибињком, Гркињом, Рутом или ћерком петровачког краља, рађа близанце Јанка и Јању, или само Јанка. Мотив рођења обрађен је у *Савинском летопису* из XVII века, и та прича о Сибињанин Јанку као ванбрачном сину деспота Стефана Лазаревића и девојке Руте преузета је у летопис из усменог предања или неке народне песме.

Причање о рођењу Јанка Хуњадија у *Хроникама* није настало на основу Бранковићевог познавања српске усмене традиције и народних песама. Он не само да не говори о Стефану Лазаревићу као оцу Сибињанин Јанка, него Јанка и не помиње као Сибињанина. Зове га само Јанко војвода. Мађарско усмено предање, које је нашао код Бонфинија, али и у другим изворима, можда баш и код Гашпара Хелтаија, гроф Бранковић је унео у своје дело. Попут средњовековних писаца, и Бранковић је понекад, више или мање дословно, преузимао текстове које је читао. Каткада су то били само подаци, но исто тако је преписивао и читаве одељке.

Мотив о рођењу Јанка Хуњадија, односно Сибињанин Јанка, познат у мађарском и српском усменом предању, у поменутих народним песмама и *Савинском летопису* из XVII века, није у Бранковићевом случају послужио као основа за неко уметничко обликовање. Писцу *Хроника* било је потребно да протумачи грб Хуњадијевих, па је причање о Јанковом рођењу и његовом оцу краљу Жигмунду-Сигисмунду, дао у тој функцији. Како није, највероватније, користио само један извор, он је, на њему својствен начин, испричао причу нешто другачију од оне коју је нашао код Бонфинија. Вредно пажње је, међутим, и то, што је у једном таквом историографском спису, какве

су Хронике, забележено и сачувано предање о једној од најпривлачнијих личности угарске историје XV века.^[9]

Белешке

- 1 На баладу Арањи Јаноша скренуо нам је пажњу др Имре Бори.
- 2 *Balladai*, Budapest, 1974, 145-148.
- 3 Букарест, 1575, 277-282.
- 4 Исто, 277.
- 5 Опширније смо о томе говорили у књизи *Гроф Ђорђе Бранковић и усмено предање*, у уводу, Нови Сад, 1991.
- 6 *Rerum Ungaricarum Decades*, Budapest, Magyar Helikon, 1959.
- 7 *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд, 1911, 679.
- 8 *Историја српске књижевности барокног доба* (XVII и XVIII века), Београд, 1970, 425.
- 9 Овај рад објављен је под насловом *Сибичанин Јанко у "Хроникама" грофа Ђорђа Бранковића*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд-Приштина-Тршић, 1978, 8, 179-184. У раду који се штампа у овој књизи, извршене су незнатне измене.

Смрт Сибињанин Јанка

Војевањима Јанка Хуњадија против Турака на ратиштима југоисточне Европе посветио је гроф Ђорђе Бранковић многе странице у својим *Хроникама*^[1], па је тако са не мањим одушевљењем пратио и његово славно учешће у бици под Београдом 1456. године. Причајући о приликама после пада Цариграда.

"тогда Мехмету цару турскому по вазприемшому Константинополску облат" (739),

Бранковић прича да се Турци спремају

"на васприетие велефално и преименито вазглашенному граду именуемому Белграду" (740).

Пишући о припремама за сусрет са Турцима, писац *Хроника* говори и о војводи Јанку:

"Јанко воивода латинским' езиком рекоми Јоан Хунјади, тогда кралевскога начелства наместо начелник' биви, и четв'ртому Владиславу кралју уг'рскому, еише младенечаским временом обд'ржиму бивишу, речени кралевски наместо начелник' Јоан Хунјади, по варученному ему бивишу, нижним д'ржавам уг'рскои области, борителним вазбранением ваоп лчити се вазхотевшему, ва п'рвее себе ва дружество воевателно призвав', више баспоменутого францишкана Јоана Капистрана, иже петаго Николае папе...повелением, ва областех Алемански, уг'рски, и ва Лешки, к'рстоносну воинство супротив' Турком присавакупил' беше" (740-740).

Детаљно описујући припреме европских владара и надирање Турака, Ђорђе Бранковић записује да

"сила турска Белград обсежденију предавает, гл(агол)јут убо јако јунија месеца сие случимо бист" (743).

Бранковић опширно описује борбе око Београда, а о војводи Јанку бележи следеће:

"Кралевски же наместо начелник' Јанко, и Капистран францишкан, са воинством', по суху и по Дунавскои води ва помошч' граду Белградскому притекајут', и разбившим ва воду кораблие турске ва град ваходит, Мехмет же цар' турски паче васеју силоју своеју преодолети понуждение сатворив', и от васуду са васем' воинством кренко нападајушчому на васприетие граду, уг'рским же са к'рстоносним' воинством изванутвр' града велми бранешчим се, от обои стран велико к'рва пролитие садеваемо бивает, ва последи же по М. S - годна обсежденију градскога, паче б(о)жеста'ноју бл(а)г(о) детију нежелли чл(о)вечаским понуждителним трудодејанием, град Белеградски от руки турские, избавлен' бивает', Турци бо видевши себе ослабљушча и ва делании своие ни ва што успејушча, единоју ношчтију ваставшим отходит ва Македониску страну; " (745-746).

Пошто је изложио причу о славном продору војске војводе Јанка и Ивана Капистрана у Београд, Бранковић сасвим укратко саопштава да је овај угарски војвода умро у Земуну, исцрпљен ратовањима:

"Јанко же кралевски наместо начелник', отборителанго ратованија трудом отегошчтенному бивишу, ва грозничну недуг вападает, и от Белграда ва т'ржишино место именуемо Земун' отвезенному бивишу, тамо сам'ртију жизан' века сего

применив', Тело же его ва Седмоградски сиреч Ерделски Белград отнесено бивши, ва от него сатвореннују ц'ркву гробому погребанију частно предан бивает" (746-747).

Историјска је чињеница да је војвода Јанко Хуњади умро у Земуну 1456. године од куге, после ратовања под Београдом, о чему пише и гроф Ђорђе Бранковић. Опсади Београда и ратовањима Корвина (Хуњадија) и Капистрана Антонио Бонфини^[2] даје пуно простора у своме делу. И као што је о рођењу Јаноша Хуњадија Бранковић писао по Бонфинију, те тако пренео и усмено предање о Јанковом рођењу забележено код Бонфинија, тако се и у причању о Хуњадијевој смрти писац *Хроника* ослањао на исти извор.

Смрт Сибињанин Јанка, односно Јанка Хуњадија, друкчије је приказана у нашим народним песмама. "Сачуване песме о смрти Јанка Сибињанина удаљавају се од историјских чињеница, и стављају ову иначе слабо коришћену тему у фолклорне оквире"^[3]. Познато је неколико народних песама у којима се помиње Јанкова смрт. Ниједна од тих песама не везује Јанкову смрт за његово ратовање код Београда. Смрт Сибињанин Јанка памте две бугарштице^[4] једна песма из збирке хрватских народних песама^[5], једна из Геземановог зборника^[6] и једна из збирке Косте Хермана^[7]. Посебно је занимљиво и то што и мухамеданске јуначке песме певају о смрти Сибињанин Јанка.

У бугарштици бр. 21 се каже како је сестра будимског краља Владислава "у Косову угледала три виле и три љељена"^[8], а брат јој објашњава да то нису три виле ни три љељена већ су то три Угричића, Угрин Јанко и војвода, црни бане Михаиле и Секула Дракуловић. Они долазе да је просе. Девојка их дарује, Јанку "сабљу сребром оковану", црном бану "л'јепа штита перенога" а веренику, Секули, "шестопера буздохана". И просци дарују девојку, Јанко "колајну од злата", црни бан Михаиле "гривну од бијела бисера" а Секула "златан прстен од хиљаде". Јунаци се не враћају са Косова, у песми се каже: "У Косово одјездили у Косово погинули"^[9].

Има извесних сличности и паралелизама између ове и десетерачке песме *Косовка девојка*^[10], јер се ни у њој не враћају са Косова ни Милош Обилић, ни Иван Косанчић ни Милан Топлица, који јој обећава да ће је, ако се врати, узети "за верну љубовцу". Осим тога, повратка са Косова нема, без обзира на то о којим се личностима ради и у којој су косовској бици опевани јунаци учествовали, у бици 1389. или 1448. У усменој хроници у народном песништву, Косово је постало тип бојног поља и разбојишта са кога нема повратка и синоним за изгубљену битку.

Бугарштица бр. 32 пева о три јунака које у Будиму сусреће сестра будимског краља. То су Угрин Јанко, Михаил Свилојевић и Секула сестрић. Краљ намерава да уда сестру за Бановић Секулу,

*"Тер се буду вратили са размернијех покрајина,
А ја ћу те удомит за Секула Бановића"^[11].*

Вест о њиховој погибији на Косову јавља црна птица мала:

*"У Косову погину Угрин Анко војвода,
Угрин Анко војвода и његови Угринчићи"^[12].*

Испод наслова песме бр. 32^[13] је забележено: "В. Мавра Орбина лист 335 који инако повиједа".

По песмама из Богишићеве збирке, по бугарштицама бр. 21 и бр. 32, Сибињанин Јанко гине на Косову. Војвода Јанко Хуњади доиста је учествовао у Косовској бици 1448. против Мурата II и бежећи са Косова доспео је у тамницу у Смедереву за време владавине деспота Ђурђа Бранковића и о томе певају три бугарштице^[14], док се у поменутих двома каже и да је погинуо. Откриће Мирослава Пантића да је најстарија

бугарштица са мотивом бекства Сибињанин Јанка са Косова настала 1497. у околини Смедерева, потврђује претпоставку да су песме о Угричићима, па тако дакле и о Сибињанин Јанку, настајале на северу. "Све више потврде добија, наиме, и све се очигледније показује становиште које је, одсада већ одавно, образлагао Асмус Серензен, по коме је певање бугарштица настало негде на српским средњовековним дворовима и да су њихови први творци придворни певачи који су тим песмама славили своје господаре и њихове јуначке подвиге, опевали њихове јуначке подвиге, опевали њихова дела и оплакивали њихову неизрециву животну трагику"^[15]. Блиска су нам размишљања Мирослава Пантића да су се са изменама средишта средњовековних српских држава и са померањима са југа на север, "у Крушевац најпре, Смедерево затим, и у Срем најпосле, кретале са њима и ове песме"^[16], касније се преносиле на запад и југ и тако стигле и до обала Италије. Сибињанин Јанко једна је од главних личности у бугарштицама, па су и мотиви везани за њега, свеједно да ли се ради о рођењу, војевањима, или смрти, могли настајати у крајевима у којима се проносио глас о њему и његовој слави, поготово што је био блиско везан са нашим историјским личностима. То је могло бити Подунавље, али и крајеви до којих је допирао глас о овом јунаку.

Песма из Геземановог *Ерлангенског рукописа*^[17] не везује смрт Сибињанин Јанка ни за један познати локалитет, нити за неки историјски догађај. У песми *Удовица Кама и син Усеин*^[18] Сибињанин Јанка убија Усеин, син младе удовице Каме, која би се удала али не сме од сина. Зато синовљевом убици нуди по Усина блага и његовог коња, а још "би му мила љуба била".

На то се полакоми каурин Јанко и када покуша да убије Усеина овај

"Трже сабљу одсјече му главу".

"Песме *Ерлангенског рукописа* опевале су судбине анонимних људи, али су запамтиле и многа историјска имена из старијег слоја наше усмене традиције: Јерина и деспот Ђурађ, Сибињанин Јанко, краљ Матијаш, Змај деспот Вук, Балиберг (Алибег Михалоглу), Јакшић, Иво Црнојевић, Херцег Стјепан, Краљевић Марко, Вук Бранковић, Бајазит, Милош Кобилић итд. Али у овим песмама, а о томе се доста писало у нашој науци, грађа је често мотивска"^[19]. По мишљењу Хатице Крњевић, одређен историјски печат песмама *Ерлангенског рукописа* дају песме млађег слоја, "песме о ускоцима и хајдуцима с краја XVI и током XVII века, са тачним именима, локалитетима и, вероватно, аутентичним догађајима"^[20]. Муслиманске песме у овоме рукопису, "упечатљиве и бројем и квалитетом и специфичним колоритом, саставни су део рукописа и повезане с њим ни чвршће ни слабије од осталих". За неке песме из овог круга може се "рећи да су могле настати само у муслиманској средини"^[21]. Наведени закључци Хатице Крњевић о песмама из *Ерлангенског рукописа*, могли би се, дакако, односити и на песму бр. 85 о смрти Сибињанин Јанка. Интересантно је свакако и то што је тема смрти војводе Јанка обрађена и у муслиманској епици, и то у зборнику народних песама из XVIII века. Одређујући постојбину рукописа, Радосав Меденица је поновио за Геземаном да би то могао бити "један крај у четвороуглу Сисак - Сава - Градишка - Вировитица - Крижевци - Сисак" а да би састављача рукописа требало тражити међу службеницима Војне границе, али наводи и другачија мишљења о месту настанка рукописа^[22].

Муслиманској епици припада и песма *Герзелез Алија, царев мејданџија*, објављена у збирци Хрватске народне пјесме, Јуначке пјесме (мухамедовске), III Загреб, МХ, 1898. бр. 1, 3-28. Најдужа и најопширнија од свих поменутих песама у којима се говори о Јанковој смрти, ова песма бр. 1 детаљно описује како од Сибиња Јанко двори цара у Стамболу пет година, добија од цара ата, ђогу, враћа се у домовину, излази на мејдан и све побеђује, а како нема мејданџије "да спрам Јанка стане на

мејдан"^[23], цар позива Ђерђелез Алију и овај га убија. Јанко се бије "на ђогату цара честитога", и кад покуша да побегне,

*"Кад то виђе Герзелез Алија,
Он дофати топуз код себека,
Але уста на ливо колино,
Десном руком топуз отиснуо,
Сфати топуз под Јанком ђогата,
А сапишите Сибињанин - Јанка,
Мртав паде један код другога"^[24].*

То гледају браћа Јанкова, а Ђерђелез Алија одлази цару са Јанковом главом, те му говори:

*"Вака глава Сибињанин - Јанка
Је ли цара дворила својега?"
Када царе главу угледао,
Девлет цикну, испод зара клиси
Па Алију руком прегрлио:
"Зар си Јанка главом раставио?
Јесам, царе падишаху драги!
Јутрос сам га главом раставио,
У подне је снιο до Стамбола"^[25].*

Занимљиво је да се у овој песми помиње Земун. Кад Сибињанин Јанко угледа Турчина, каже својој љуби да то није Турчин од Стамбола већ "од Босне Геззелез Алија"; Јанко га препознаје а зна и да му је побратим Порча од Авале:

*"Кад сам био у нашем Земуну,
Виђо м' побру Аваљанин-Порчу,
Са Авале кад топуз отисне,
Топуз пане у наш Земун био,
Герзелез је на мејдан изашио,
Ја ћу њему сад на мејдан сићи..."^[26].*

Сибињанин Јанка у овој песми, на једном месту, називају *коплетом*, што би могло значити да певач има у свести предање да је Јанко ванбрачни син, ванбрачно рођен. Када телали траже мегданцију који би се борио са Јанком и пролазе крај сараја Бошњак-Мехметпаше, њих слуша Ибро кахвеџија:

*"Кохвеџија Бошњак-Мехметпаше,
Кохвеџија паши полетио:
Господару, царев мухурлија!
Да ја смидем прид цара изаћи,
Ја би за њег на мејдан изишио
Коплету Сибињанин Јанку"^[27].*

Приређивач ове збирке, Лука Марјановић, поводом песме бр. 1 бележи у Додатку^[28] да је цар Мурат II (који је царевао од 1421-1451) "неколико пута срећно и несрећно војевао" са Сибињанин Јанком. Тумачећи песму каже да "Ове песме свако веће војевање турског цара своде на мејдан, на који га позивље овај или онај кршћански краљ или јунак; али цар не иде никада сам на мејдан, већ тражи и шаље мејданције из

свог великог царства. По овим песмама све су царске мејданције лоше среће, док не дође који јунак из Босне поносне, који за цара излази на мејдан и то увијек с добром срећом, па зато добива царске милости и дарове"^[29]. Песма бр. 1 записана је од певача Салка Војниковића.

У песми бр. XXVIII из Херманове збирке *Мустај-бег Лички под Удбином* (Коњиц) описан је бој Турака с Власима, "на Удбину Власи ударише" (404). Бој је жесток, но захваљујући помоћи Белај-буљугбаше Турци побеђују и он хвата влашког поглавара, "поглавара од Сибиња Јанка" (412). Доводи га Мустај-бегу Личком, а он "в'јећаше у в'јећу":

*"Да видимо што ћемо од Јанка,
многа нам је учинио квара".
Сви рекоше: "Да га објесимо!"
А Јанко се стаде заклињати:
"Више никад на Удбину нећу,
На Удбину војску покупити".
Ко погибе, да му кућа знаде,
Ко остаде и тако му знаде!
Давно било, сад се спомињало
Кавга била, сад се растурила"^[31].*

У песми се јасно каже да су Турци одлучили да обесе Сибињанин Јанка, али се по овим завршним стиховима не може са сигурношћу тврдити да су то и учинили. Чак би се пре могло рећи да Јанко остаје жив. У сваком случају, песма не говори децидирано да ли је Сибињанин Јанко убијен. Ову песму, ипак, наводимо међу онима које говоре о смрти Сибињанин Јанка, јер се Јанку прети смрћу, а у науци (Давид Андраш)^[32] се убраја међу оне које певају о смрти Сибињанин Јанка. У прегледу тема песама Херманове збирке, Ђенана Бутуровић^[33] песму бр. XXVIII убраја међу оне које говоре о опсади и освајањима. Песма је из Коњица, а као "једини наведени сарадник из Коњица, несумњиво је Мулић Али-ефенди послао Херману песме (IA, XXVIII) Мустај-бег Лички и (A, XXXIV)..."^[34], дакле, и песму у којој се помиње и Сибињанин Јанко. У опширном коментару песме, Ђенана Бутуровић каже да је оригинал власништво Османа А. Соколовића. "Рукопис ја био расут у неколико фасцикли, али ми је, уз мало труда, успјело да га саставим"^[35]. По томе што песма испод наслова има назнаку Коњиц, претпоставља да је Мулић записивач песме. "Записивачев наслов пјесме био је *Бој на Удбини*. Изгледа да је управо Херман прекрижио поменути наслов и исписао *Мустај-бег Лички под Удбином*"^[36]. Ауторка истиче да је ово песма у којој је веома много рађено на дотеривању стихова^[37].

Од цитираних пет песама о смрти Сибињанин Јанка три су муслиманске епске десетерачке песме а две су бугарштице. У бугарштицама се погибија Сибињанин Јанка везује за Косово, док се у муслиманским различито говори о Јанковом страдању: њега убија син удовице Каме Усеин, дакле, гине но не у боју; у друге две га убијају (уколико тако схватимо песму из Херманове збирке). У једној, песми бр. 1 из збирке *Јуначких пјесама* (мухамедовских), на мегдану га побеђује и убија чувени јунак Ђерђелез Алија. Песме одступају од историјских чињеница и најчешће су мотивске. Бугарштице о смрти Сибињанин Јанка могле су настати у Подунављу или у крајевима до којих је допирала популарност Јанка Хуњадија, односно Сибињанин Јанка, но муслиманске песме показују да се и у њима војвода Јанко појављује као влах, каурин Јанко и, дакако, као непријатељ Турака. Бугарштице имају извесну историјску основу у томе што певају о Јанковом одласку на Косово, на коме се и борио 1448. па се то и памтило, али за разлику од три бугарштице у којима је опеван повратак Сибињанин Јанка са Косова, ове две су далеко од истине о смрти Јанковој. Сибињанин Јанко се целога живота борио

с Турцима и после једне такве битке(код Београда 1456) је умро. Предање је могло памтити да је и његова смрт у блиској вези са борбом против Турака, па је то само другачије обликовано и пренето у песму.

У причању о смрти наместо начелника Јанка у *Хроникама* грофа Ђорђа Бранковића, нема одјека предања и народних песама. Бранковић је доследно и скоро дословно преузимао причање Антонија Бонфинија. Када је писао о Јанковом рођењу, Бранковић је унео и мађарско предање о томе, јер га је нашао у Бонфинијевом делу, док је о смрти војводе Јанка забележио тачне податке, онако како их је нашао у изворима које је користио.

Белешке

- 1 О томе смо писали у књизи *Гроф Ђорђе Бранковић и усмено предање*, Нови Сад, 1991.
- 2 Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades*, tomus IV, decas III. Liber VIII, 188 и даље, 190-191.
- 3 David Andras *Delszlav epikus magyar torteneti hosok*, Нови Сад, 1978, 200.
- 4 Валтазар Богишић, *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*, Књига прва, Биоград, 1878, бр. 21, стр. 62-65; бр. 32, стр. 86-89.
- 5 Хрватске народне пјесме, Јуначке пјесме (мухамедовске), ИИИ Загреб, МХ, 1898. бр. 1, 3-28.
- 6 *Ерлангенски рукопис*. Зборник старих српскохрватских народних песама, Приредили Радосав Меденица и Добрило Аранитовић, Никшић, 1987, бр. 85, 176.
- 7 *Народне пјесме Муслимана у Босни и Херцеговини*, I, сабрао Коста Херман 1888-1889. Приредила Џенана Бутуровић, Сарајево, 1976, br. XXVIII, 402-413.
- 8 Балтазар Богишић, нав. дело, 62. Она је варијанта песме бр. 20 по којој је само Секула погинуо.
- 9 Исто, 65.
- 10 Вук Стефановић Караџић, Српске народне пјесме II.
- 11 Валтазар Богишић, нав. дело, 88.
- 12 Исто.
- 13 Исто, 86.
- 14 Јелка Ређеп, *Повратак Сибињанин Јанка са Косова*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд - Приштина - Тршић, 15, 1985, 329-337.
- 15 Мирослав Пантић, *Ка поетици бугарштина*, Поетика српске књижевности. Зборник радова, Београд, 1988, 95-96.
- 16 Исто.
- 17 *Ерлангенски рукопис* објавио је Герхард Геземан у издању Српске академије наука и штампан је у Ср. Карловцима 1925. Збирка је сакупљена после 1716. а пре 1733. године.
18. Исто, 176.
- 19 *Хатица Крњевић, Фрагменти о Ерлангенском рукопису, Живи палимпсести или о усменој поезији*, Београд, 1980, 246.
- 20 Исто.
- 21 Исто, 244.
- 22 Радосав Меденица, *Ерлангенски рукопис и његове песме*, нав. дело, Никшић, 1987, 5-25.
- 23 *Герзелез Алија, царев мејданџија*, нав. дело, бр. 1, 15.
- 24 Исто, 22.
- 25 Исто, 26.
- 26 Исто, 20-21.
- 27 *Исто*, 9.
- 28 Исто, 579-581.

29 Исто, 579. О Ђерђелез Алији Марјановић бележи следеће у *Додатку*: "Герзелез Алија по већини пјесама живио је на Гласинцу или на Герзову пољу више Сарајева. Само пјесма нашега пјевача Бећира Исламовића бр. 31... каже, да је Герзелез дошао из Земуна за цара на мејдану Хитрилијћу краљу..."

30 Kosta Normann, нав. дело, 402-413.

31 Исто, 413.

32 David Andras, нав. дело.

33 Џенана Бутуровић, *Студија о Хермановој збирци муслиманских народних пјесама*, Сарајево, 1976, 78.

34 Исто, 30.

35 Исто, 239.

36 Исто.

37 Исто, 239-242.

Закључак

Сибидњанин Јанко, чувени Јанош Хуњади, ердељски војвода, краљев намесник, војсковођа, велики ратник који је на ратиштима југоисточне Европе у XV веку војевао против Турака, позната је историјска и легендарна личност. Успомену на њега сачували су како историчари и писци тако и усмено предање. Ова знаменита личност из угарске историје, Јанош Хуњади, позната је код нас као Сибидњанин Јанко у усменом предању и нашим народним песмама. Војвода Хуњади је ратовао с Турцима по Угарској, Влашкој, Србији и Бугарској и био судбински везан за српски народ и његове владаре, јер је свим народима југоисточне Европе подједнако претила опасност од турског надирања. Управо та повезаност Срба и Угара, заједничке битке и Хуњадијева војевања у нашим крајевима, доприносили су стварању легенде о њему. И док Мађари уопште немају народних песама о Јаношу Хуњадију, Сибидњанин Јанко је један од најзначајнијих наших јунака епских јунака.

Усмено предање о рођењу Сибидњанин Јанка као ванбрачног сина деспота Стефана Лазаревића забележио је Вук Стефановић Караџић у свом *Рјечнику* и у делу *Живот и обичаји народа српскога*. Овај мотив Јанковог рођења сачуван је и у народним песмама: у бугарштици *Деспот Стјепан Лазаревић и Сибидња дјевојка, родитељи Сибидњанин Јанка* из збирке Валтазара Богишића, у песми *Царска ријеч* и *Пјеванији Симе Милутиновића Сарајлије*, у песми *Високи Стефан и цар Бојадин* из збирке десетерачких песама Богољуба Петрановића и у песми *Царство по Косову* из збирке песама Новице Шаулића а налази се обрађен и у *Савинском летопису* из XVII века. Исти мотив о рођењу јунака налази се и у грандиозној херојској епопеји *Шахнаме* од персијског песника с краја X или почетка XI века Фирдусија. Несумњива је сличност мотива рођења Сибидњанин Јанка са мотивом из *Шахнаме*, односно са причом о Сухрабу и Рустему, и на њу је указивао још Вилхем Волнер крајем прошлог века. Волнерово мишљење у нашој науци су прихватили Андра Гавриловић и Томо Маретић доказујући да је овај мотив источњачког порекла и да потиче из *Шахнаме*.

Питање порекла мотива о рођењу Сибидњанин Јанка Веселин Чајкановић поставља другачије и сматра да су теме везане за деспота Стефана и Јанка рађене по шаблону и са општим местима из митологије, а да је мотив Јанковог рођења типичан мотив рођења неког великог јунака као сина другог великог јунака. Анализа четири певања из *Шахнаме* и поређење са предањем записаним у Вуковом *Рјечнику*, показује да је овај мотив могао бити донет и наслеђен из прапостојбине, да је могао бити везан и за друге личности па потом пренет на деспота Стефана, можда баш и под утицајем персијске приче, Ма колико биле различите, ове две могућности се не искључују. У оба случаја ради се о моделу. Упоредивањем народних песама, предања у *Рјечнику* и приче из *Савинског летописа*, њихове заједничке црте а још више разлике, показује се да је мотив у основи заједнички. Песме *Царска ријеч*, *Високи Стефан и цар Бојадин* и *Царство по Косову* су међусобно сличније и у тешњој су вези са предањем из *Рјечника*, док су бугарштица и прича из *Савинског летописа* ближе и сродније. Од поменуте четири песме, свакако је најстарија бугарштица, а Петрановићева и Шаулићева могле су бити најмлађе и могле су настати чак и под утицајем Вуковог предања а, можда, и песме сличне Милутиновићевој. С обзиром на сличност бугарштице и приче из *Савинског летописа*, може се претпоставити да је и песма попут ове и утицала на настанак приче. Нема сумње да је мотив о рођењу Сибидњанин Јанка пренет из усмене, народне књижевности у стару, средњовековну српску књижевност.

Деспот Стефан Лазаревић био је најпогоднија личност за коју се могао везати мотив Јанковог рођења. По његовом биографу, Константину Филозофу, још као млад беше изванредан, добар и изврстан ратник, неустрашив, одан вазал, добар дипломат, феудалац великог угледа, на челу Сигисмундовога витешког реда "Змаја", поштован и

цењен, личност која је уживала наклоност и Бајазита и краља Сигисмунда. Без сумње, једна од најмаркантнијих личности нашег средњег века. Изузетна личност Стефана могла је бити занимљива и привлачна за народног певача и за летописца. Томе су свакако допринеле и његове многоструке јаке везе са Угарском и краљем Сигисмундом и борбе против заједничког непријатеља, Турака. Стога је логично што се за његово име баш везала легенда о рођењу великог угарског јунака Јаноша Хуњадија, односно Сибињанин Јанка, чувеног по јуначким подвизима у биткама против Турака. Везивање две значајне историјске личности из српске и угарске историје XV века, сведочи о настојањима да се зближе и историје ова два народа. Истовремено, легенда о Јанковом рођењу оправдала би Стефанов брак без деце и директног наследника. Легенда о рођењу Сибињанин Јанка највероватније је настала у Подунављу, као и у крајевима до којих је допирала угарска моћ и то већ у XV веку, а најкасније у XVI. Песме су такође могле бити певане у исто време, а коначан облик добиле су у Приморју, Босни и Херцеговини где су и забележене. Чињеница да је исти мотив сачуван у народној и старој књижевности, говори о дубоким узајамним везама тих литература.

Истраживања су показала да постоји сачувано и забележено усмено предање о рођењу Јанка Хуњадија као ванбрачног сина краља Сигисмунда код Мађара. Гашпар Хелтаи, један од најбољих прозаиста XVI века код Мађара, протестантски беседник и штампар, забележио је у свом делу *Magyar Kronika*, у одељку о пореклу о роду ердељског војводе Јаноша Хуњадија, причу другачију од Бонфинијеве. Наиме, хуманиста и историчар краља Матија Корвина, Антонио Бонфини, доказивао је римско порекло Матије Корвина, али је испричао и причу коју је, наводно, измислио о Јанковом рођењу Хуњадијев непријатељ гроф Улрих Цељски. Поређење две записане приче из мађарског предања, код Хелтаија и Бонфинија, показује да су оне врло сличне. Хелтаијева је дужа и са много више детаља од Бонфинијеве, а мотив је у основи заједнички, те представљају две варијанте исте приче. Мађарско предање блиско и слично је са нашим, те је очигледно да је мотив о Јанковом рођењу дошао од Мађара и са краља Сигисмунда пренет код нас на деспота Стефана Лазаревића. Легенда о Јанковом рођењу вероватно је настала још у XV веку. Она је у угарском предању везана за чувеног и значајног угарског краља Жигмунда (Сигисмунда), који је Хуњадијевима дао на дар град Хуњад, а пренела се на Сигисмундовога вазала и саучесника у борби са Турцима, на деспота Стефана Лазаревића. Повезивањем Јаноша Хуњадија за краља Сигисмунда и Сибињанин Јанка за деспота Стефана, и у мађарском и у нашем предању се настоји да се оправдају и Сигисмундов и Стефанов брак без наследника и нађе продужетак за славне лозе. Постојање мађарске легенде о Јанковом рођењу, само потврђује претпоставку да је настала у Подунављу. Уколико би се и радило о утицају из *Шахнаме* или о мотиву донетом из прапостојбине, извесно је да је предање о рођењу Сибињанин Јанка код нас постало под утицајем мађарског предања о рођењу Јаноша Хуњадија.

Гроф Ђорђе Бранковић, писац и историчар друге половине XVII и почетка XVIII века, у свом волумизном делу, *Хроникама* (1690-1711), ослањао се на велики број домаћих и страних извора а за угарску историју на Бонфинија и Иштванфија. Од Бонфинија је пренео и легенду о краљу Сигисмунду као оцу војводе Јанка. Бранковићево причање није настало на основу познавања српске народне традиције и народних песама о Јанковом рођењу, већ на основу Бонфинијеве историје, мада би се могло претпоставити да није користио само један извор. На њему својствен начин, испричао је причу нешто другачију од оне коју је нашао код Бонфинија. Ђорђу Бранковићу је било потребно да протумачи грб Хуњадијевих, те је у своје казивање о војводи Јанку и причу о рођењу испричао у тој функцији.

Пишући о смрти Јанка Хуњадија, гроф Ђорђе Бранковић је поново следио свој извор, Бонфинија, те је тачно и истинито испричао да се Хуњади храбро борио под Београдом 1456. а после тога умро у Земуну. Бранковић је са подједнаким

интересовањем пратио и описивао догађаје из историје српске, угарске, пољске, влашке и молдавске, те је и Јанко Хуњади једна од главних личности његових *Хроника* и он га прати од рођења до смрти, описујући детаљно сва његова војевања и успехе.

О смрти Сибињанин Јанка се другачије говори у народним песмама и одступа се од историјских чињеница. Од пет познатих песама, две су бугарштице из Богишићевог зборника (песме бр. 21 и 32) и оне погибију Угрин Јанка везују за Косово. Остале три су муслиманске песме: једна је из *Ерлангенског рукописа* (бр. 85), друга је песма *Герзелез Алија, царев мејданџија* (из збирке *Хрватске народне пјесме, Јуначке пјесме (мухамеданске)*) и у њој Ђерђелез Алија на мегдану побеђује и убија Сибињанин Јанка; у трећој, из Херманове збирке, песма бр. XXVIII, *Мустај-бег Лички под Удбином*, описан је напад Влаха на Удбин, у њој Турци за казну одлучују да обесе Јанка, али се по завршним стиховима не може са сигурношћу тврдити да су то и учинили. Песме одступају од историјских чињеница и најчешће су мотивске. Бугарштица о смрти војводе Јанка могле су настати у Подунављу или у крајевима до којих је допирао глас о његовом војевању са Турцима. Посебно је занимљиво то што је легенда о Јанковој смрти обрађена у муслиманским песмама, мада је и то разумљиво јер је Хуњади био турски непријатељ а победио и убио га је њихов велики, можда највећи јунак, Ђерђелез Алија. Те песме су могле настати у муслиманској средини. Песме о смрти Сибињанин Јанка настале су на српскохрватском језичком подручју нашем и код Срба и Хрвата и Муслимана, и то потврђује велику популарност овог угарског јунака, који је цео живот ратовао по разним и многим бојиштима а историјски и судбински је био везан за историју наших народа.

Легендарни лик војводе Јанка присутан је у нашим народним песмама и усменом предању, познате су многе песме, поготово бугарштице, у којима су опевани славни бојеви Сибињанин Јанка, тамновање у Смедереву, као и неки други догађаји. Томо Маретић је приметио да наше народне песме "понајвише говоре о Јанку што није исторично". Легенде о рођењу и смрти Сибињанин Јанка само допуњују и употпуњују његов легендарни лик. Усмено предање и народне песме, па и *Савински рукопис* из XVII века, у којима је обрађен мотив рођења Сибињанин Јанка, присутнији су и значајнији у нашој усменој и писаној књижевности од песама у којима је опевана Јанкова смрт. Легенда о рођењу је главни мотив песме или белешке из *Савинског летописа*, док се о смрти само сазнаје. Много више се инсистира на рођењу Јанка као сина краља Сигисмунда или Стефана Лазаревића, те су и наше песме са овим мотивом целовитије и значајније. Комплекснији и сложенији су били разлози за настанак мотива рођења, није искључено ни постојање таквога модела, те су и сачуване легенде богатије од оних које говоре о смрти.